

Міністерство освіти і науки України
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра філософії та культурології

ЗДОБУТТЯ УКРАЇНСЬКОЮ
ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ АВТОКЕФАЛІЇ
В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

Борак Богдан Ігорович

Керівник: Шкрібляк М. В. –
д. філос. н., доцент кафедри
філософії та культурології

*До захисту допущено на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.*

Зав. кафедрою _____ доцент РУПТАШ О. В.

Чернівці – 2022

АНОТАЦІЯ

Борак Богдан Ігорович. Здобуття Українською Православною Церквою автокефалії в контексті відновлення державної незалежності та військової агресії Росії проти України (кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 041 Богослов'я).

У магістерській роботі здійснено спробу науково-богословського аналізу актуальної проблематики не лише в контексті сучасного церковно-історичного дискурсу, а й національної історико-релігійно-політичної думки загалом – канонічного оформлення в Україні Помісної Православної Церкви.

Грунтовно охарактеризовано джерела та історіографічні матеріали дослідження передумов і головних суспільно-політичних та світоглядно-ціннісних чинників відродження автокефального руху в умовах незалежності.

Теоретичну компоненту дослідження зосереджено на концептуалізації ключових дефініцій, що визначають внутрішній зміст досліджуваної проблематики – Помісна церква, Томос, Автокефалія, Православна Церква України, а також на витлумаченні ролі держави, громадянського суспільства, православних вірян і духовенства, серед яких Патріархи Мстислав (Скрипник), Дмитрій (Ярема), Володимир (Романюк), Філарет (Денисенко), Митрополити Іван (Боднарчук), Митрополит Мефодій і, звісно ж, Його Блаженство Митрополит Київський і всієї України Епіфаній. Висвітлено причини і перебіг розколу пострадянського Православ'я в незалежній Україні, що припало на весну-літо 1992 р. й призвело до зближення УПЦ (МП) з РПЦ, проголошення УПЦ КП й відокремлення на цьому ґрунті УАПЦ, а в підсумку – до церковно-політичного антагонізму й тривалого міжцерковного протистояння трьох православних юрисдикцій.

Проаналізовано особливості надання Православній Церкві України Томосу на тлі військової агресії з боку Росії та окупації значних територій на Півдні та Сході країни, а також Кримського півострова. Обґрунтовано історичне значення дарування Томосу й увиразнено сутність та специфіку конституювання (визнання) її автокефального статусу ПЦУ іншими Помісними Церквами.

Ключові слова: Українське православ'я, Український екзархат, Помісна церква, Томос, Автокефалія, УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ МП, ПЦУ.

ANNOTATION

Borak Bohdan Ihorovych. The acquisition of autocephaly by the Ukrainian Orthodox Church in the context of the restoration of state independence and Russia's military aggression against Ukraine (qualification work of a second (master's) level higher education student in the specialty 041 Theology)

The master's work attempted a scientific and theological analysis of current issues not only in the context of modern church-historical discourse, but also of national historical-religious thought in general - the canonical design of the Local Orthodox Church in Ukraine.

The sources and historiographical materials of the study of the prerequisites and the main socio-political and worldview-value factors of the revival of the autocephalous movement in the conditions of independence are thoroughly characterized.

The theoretical component of the research is focused on the conceptualization of key definitions that determine the internal content of the investigated issues - Local Church, Tomos, Autocephaly, Orthodox Church of Ukraine, and also on the interpretation of the role of the state, civil society, Orthodox believers and clergy, including Patriarchs Mstislav (Skrypnyk), Dimitriy (Yarema), Volodymyr (Romanyuk), Filaret (Denisenko), Metropolitan Ivan (Bodnarchuk), Metropolitan Methodius and, of course, His Beatitude Metropolitan Epiphany of Kyiv and All Ukraine.

The causes and course of the split of the post-Soviet Orthodoxy in independent Ukraine, which occurred in the spring and summer of 1992 and led to the rapprochement of the UOC (MP) with the Russian Orthodox Church, the proclamation of the UOC KP and the separation of the Ukrainian Orthodox Church on this basis, and ultimately to the church-political antagonism and long inter-church confrontation of three Orthodox jurisdictions.

The peculiarities of granting the Tomos to the Orthodox Church of Ukraine against the background of military aggression by Russia and the occupation of significant territories in the South and East of the country, as well as the Crimean Peninsula, are analyzed. The historical significance of the donation of the Tomos is substantiated and the essence and specifics of the constitution (recognition) of its autocephalous status of the OCU by other Local Churches are highlighted.

Keywords: Ukrainian Orthodoxy, Ukrainian Exarchate, Local Church, Tomos, Autocephaly, UAPC, UOC KP, UOC MP, OCU.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
 Розділ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Джерела, історіографія та методологічний інструментарій магістерської роботи	11
1.2. Концептуалізація ключових дефініцій: Помісна церква, Томос, Автокефалія, Православна Церква України	17
 Розділ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я У ВИРІЮ БОРОТЬБИ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	
2.1. Роль і місце Українського екзархату в національно-державному відродженні і змагання до автокефалії	25
2.2. Третє відродження УАПЦ на тлі суспільно-політичних трансформацій кінця 80-х років ХХ ст.	31
2.3. Політичний розкол в Українському православ'ї й курс УПЦ (МП) на остаточне зближення з РПЦ	44
 Розділ 3. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА УКРАЇНИ : КОНТРОВЕЗИ КОНСТИТУЮВАННЯ ТА ВИЗНАННЯ	
3.1. УАПЦ та УПЦ КП: протистояння і тернистий шлях до Об'єднавчого Собору	49
3.2. Проголошення автокефалії Православної Церкви України	53
3.3. Православна Церква України: сучасний стан і перспективи утвердження як Помісної Церкви	59
 ВИСНОВКИ	 82
 СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	 62
 ДОДАТКИ	 70

ВСТУП

Боротьба українського народу за автокефалію рідної Церкви така ж давня і тривала в часі, як боротьба за державну незалежність, волю, суверенітет і соборність. З огляду на це, між науковцями й по нині точиться дискусія чи Українська Церква освятила курс на побудову держави чи постання держави заклало фундамент для конституювання Церкви. З еклезіологічного погляду, Церква як Боголюдський інститут – давніша за будь-яке державне утворення, а от християнізація та інституційне оформлення церковної спільноти в межах того чи іншого народу визначається етнонаціональним підґрунтям і державними чинниками. Без нації, без держави не може бути окремої Помісної Церкви. Уже апостоли своїми правилами визначили, що кожному народові належить знати свого першого єпископа, тобто духовно лідера, главу¹. Але ми також знаємо, що в періоди втрати Руссю-Україною державності саме Церква залишалася ферментуючим фактором і головним імпульсом націє- та державотворення.

Звісно, що були часи, коли Національну церкву навмисне ігнорували, переслідували, а то й брутально знищували, як це маємо у випадку з УАПЦ чи УГКЦ в добу радянського ідеологічного диктату та руйнування усього того, що могло сприяти збереженню національної і релігійної ідентичності українського народу. Але з історії ми знаємо, що були інші приклади взаємин Церкви і держави, коли державні мужі (князі, гетьмани чи президенти) усвідомлюючи важливість розв'язання поставлених перед ними державотворчих завдань, а тому зверталися до потенціалу Церкви, яка, стоячи на державницькій позиціях, освячувала курс держави на національну і політичну незалежність, щоби разом, підтримуючи одне одного, будувати міцну і Державу, і Церкву.

¹ Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих Отців. Київ, 2008. С. 12 та 207.

І це справедливо, адже Церква завжди була й, очевидно, залишиться основою буття кожної нації, народу чи країни по при поліконфесійність суспільства та забезпечення права на свободу їх громадянства. Однак Україна змушена була пройти тернистий шлях до проголошення державної незалежності та побудови Автокефальної церкви. Вона заплатила за це право сотнями тисяч життів кращих своїх синів і дочок власного благовірного народу. І, що найгірше, – цей процес не припиняється. Навпаки він отримав нову активну фазу. Щойно релігійно та політично шовіністська Московія зрозуміла, що Україна вже ніколи не повернеться в орбіту її політичних інтересів, а це стало абсолютно очевидно зі здобуттям Православною Церквою України автокефального статуту та її визнання чотирма Помісними церквами, В. Путін віддав наказ про повномасштабне вторгнення в Україну, назвавши цей злочин військовою спецоперацією. Його відверто підтримав Московський патріарх Кирило Гундяєв.

Ця віроломна війна, масштаби нищення і руйнування цивільної інфраструктури в містах і селах України, воєнні злочини російських солдатів, мародерство, катування й зґвалтування, жорстокі вбивства мирних мешканців, дітей і жінок викликали справедливе обурення тим, що так звана «Українська» православна церква на чолі з митрополитом Онуфрієм Березовським й на далі залишається в єдності з РПЦ.

Усвідомлюючи наслідки, найвище керівництво «У» ПЦ МП разом з представленими до них наглядачів, щоби відвести від себе підозри в колабораціонізмі та підтримці ідеології «русского міру», вдалося до специфічних інсинуацій щодо поминання/непоминання патріарха Кирила за Богослужінням. Цьому навіть було присвячено собор, який відбувся у жіночому монастирі Святого Пантелеймона (м. Київ, 27 травня 2022 р.). Проте «У» ПЦ МП все одно не йде на зближення з ПЦУ, не говорячи вже про злиття з ПЦУ як національною автокефальною Церквою українського народу.

Звісно, що ці питання потребують глибшої актуалізації, аналізу та узагальнення. Проте тему магістерської роботи ми затверджували, а відтак

розробляли її структуру і зміст, коли, здавалося, що українські воїни-захисники, ось-ось виб'ють окупантів з рідної землі й кровожерна Московія назавжди забереться з вкрай понищених українських територій неоголошеною нею багаторічною війною, а тому головна ціль, яку ми переслідували – це здійснити спробу комплексного історико-богословського аналізу процесу боротьби і здобуття Православною Церквою України автокефалії. У зв'язку з цим, дослідницьку увагу ми сфокусували передусім на увиразненні тих складних і суперечливих процесів, подіях і явищах, які попри всю їх неоднозначність за сприйняттям, а іноді й контраверсійністю за наслідками, неодмінно вели і таки призвели до дарування Православній Церкві України Томосу про автокефалію.

Актуальність цієї проблематики об'єктивно детермінована, зокрема й тими дискусіями, а часами й відвертими спекуляціями, які точаться довкола процедур і умов надання Томосу, а також тих приписів, що склали канонічну основу документу і впливають на внутрішнє життя ПЦУ та її зв'язками з Вселенським православ'ям і зовнішнім світом загалом.

У цьому ключі тема магістерської роботи є справді актуальною й має теоретичне і практичне значення.

Тема роботи має **безпосередній зв'язок з науковою проблематикою кафедри** філософії та культурології «Ціннісно-смысловий потенціал філософії і науки: пошук відповідей на виклики ХХІ століття» (номер державної реєстрації – 0120U102712), а також темою наукового проекту групи науково-педагогічних працівників кафедри, наукову діяльність яких координує головний науковий співробітник д. філос. наук Ірина Горохолінська «Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний виміри» (НДР – 0121U109446).

Об'єктом дослідження є історико-канонічні засади, церковно-адміністративні ініціативи, соборні й синодальні рішення, а також церковні та державно-політичні, що визначили передумови для скликання Об'єднавчого Собору (15 грудня 2018) й отримання Православною Церквою України Патріаршого і Синодального Томосу про автокефалію, а **предметом** –

особливості здобуття Українською православною церквою автокефального статусу та перспективи її утвердження як рівноправної Помісної Церкви в структурі Вселенського православ'я.

Мета роботи полягає у спробі комплексної богословської рефлексії історичних обставин, політичних передумова та канонічних підстав проголошення в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви й обрання її Предстоятелем Блаженнішого Митрополита Епіфанія Думенка.

Досягненням дослідницької мети передбачено виконання таких **завдань**:

1) здійснити еклезіально-канонічну концептуалізацію ключових понять, які характеризують теорію та практику проголошення церковної автокефалії і, зокрема: Автокефалія, Помісна церква, Томос, Православна Церква України та ін.;

2) визначити роль і місце Українського екзархату в національно-державному відродженні та змаганнях до автокефалії;

3) з'ясувати причини третього відродження УАПЦ та основні чинники політичного розколу Українського православ'я наприкінці 80-х років ХХ ст. і подальше остаточне зближення УПЦ МП з РПЦ;

4) проаналізувати особливості конституювання в Україні трьох православних юрисдикцій;

5) охарактеризувати домінантні контровези історико-політичного й ієрархічного характеру, які тривалий період унеможливлювали об'єднання УАПЦ з УПЦК КП;

6) експлікувати на конкретних прикладах ідей, пропозицій, підходів і рішень завершальний етап проголошення автокефалії ПЦУ, в тому числі підготовка і проведення Об'єднавчого собору, постсоборна рецепція його рішень тощо);

7) охарактеризувати сучасний стан і перспективи утвердження Православної Церкви України як самостійної Помісної Церкви в структурі Вселенського православ'я.

Концептуалізація новизни магістерської роботи полягає передусім в тому, що автор аналізує та узагальнює процес канонічного оформлення в Україні Помісної церкви з урахуванням не лише церковного (канонічного) і державного (політичного) чинників, а й провідної ролі у цьому русу громадянського суспільства, громадсько-культурних і просвітницьких організацій, а також рядового духовенства, ініціативи якого часто не співпадали з візіями ієрархічного проводу, але не зрідка відгравали визначальну роль в юрисдикційних трансформаціях, що наближали кульмінацію боротьби за автокефалію ПЦУ.

Теоретичне та практичне значення магістерської роботи полягає у систематизації та неупередженій науковій об'єктивації доволі розрізненого матеріалу історичного й еклезіологічного характеру, що визначає не лише особливості міжцерковного дискурсу, а й практичної реалізації завдання канонічного оформлення в Україні однієї Помісної церкви на базі самопроголошених наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття Українських церков – УАПЦ та УПЦ КП.

Цей підхід дозволяє створити науково-богословське підґрунтя для переоцінки позицій та безпосередньої участі не лише багатьох суб'єктів автокефального руху, а й перебігу найважливіших подій і явищ, які складають окремі ланки цілісного ланцюга цього доволі проблематичного, але важливого з огляду на націє- та державотворчий потенціал Церкви процесу.

Практична цінність – в тому, що акумульований в роботі науковий матеріал, а також доданий до нього ілюстративний матеріал, можна використовувати в навчально-освітньому та виховному процесі, в тому числі для розробки й оновлення навчальних курсів і спецкурсів, наприклад Історії Церкви в Україні, Історії України, проведення наукових вікторин, виховних заходів на знання знакових постатей українського народу, оформлення музейних виставок, присвячених боротьбі за національно-церковну ідентичність тощо.

Ключові узагальнюючі твердження, що увиразнюють особливості здобуття Українською православною церквою автокефального статусу на тлі

сучасних політичних і еклезіологічних стратегій **висвітлено у матеріалах двох науково-практичних конференцій** з публікацією тез:

1. Роль братів – Василя та Івана Боднарчуків – у третьому відродженні УАПЦ. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (5–8 квітня 2022 р.). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2022. С.25-26.

2. Патріарший і синодальний Томос як декларація про церковну незалежність і джерело канонічного права. Гуманітарний дискурс у перспективі XXI століття: методологічні засади. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 5-6 листопада 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 238-243.

Структура роботи. Магістерська робота містить вступ, в якому обґрунтовано актуальність теми, мету завдання, теоретичне та практичне значення, а також три розділи, кожен з яких логічно поділено на окремі підрозділи, висновки та список використаних джерел і літератури (58 позицій).

У першому розділі проаналізовано джерельну базу дослідження, обґрунтовано провідні методи історико-богословської дослідження проблематики автокефального руху в Україні та здійснено спробу богословського витлумачення ключових дефініцій, які увиразнюють її зміст і практичні виміри.

Другий розділ присвячено реконструкції визначенню основних чинників відродження автокефального руху в Україні наприкінці 80-х років XX ст. та з'ясуванню ролі і місця Українського екзархату й УАПЦ в національній боротьбі за церковну та державну незалежність.

У третьому розділі дослідження нам вдалося висвітлити найочевидніші контрверзи, які унаочнюють специфіку конституювання на базі УАПЦ й УПЦ КП Православної Церкви України, а відтак пояснити складність більшості тих процесів, які тією чи іншою мірою пов'язані з її визнанням як п'ятнадцятої Помісної Церкви в структурі Вселенського православ'я.

Загальний обсяг становить 72 сторінок, з яких 60 – основного тексту.

Розділ 1.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерела, історіографія та методологічний інструментарій магістерської роботи

Роздумуючи над 20-літтям з часу проголошення Київського Патріархату УАПЦ на Помісному соборі 5-6 червня 1990 р., Владика Мефодій сказав, що «двадцять років в історії Церкви – надто малий час, аби робити остаточні висновки»¹, а Його Святість Патріарх Філарет визнає: «з часом розкриються усі таємниці <...>, – так, як зараз розкриті таємниці ленінських і сталінських [часів і режимів. – Б.Б.]»².

У цьому зв'язку, не можемо обминути увагою, й одного з символів не лише правдивого прочитання історії Української Церкви, а щирого борця за її автокефалію, а відтак і за справедливу оцінку ролі і місця тих, хто був покликаний до цієї місії – архієпископа Нестора (Писика), який наголошує, що «історія – це не лише теоретична наука, але й цілком практична, прикладна дисципліна», важливість якої полягає передусім в тому, щоби ми, «оперуючи об'єктивними відомостями з минулого», навчилися зберігати й застерегти себе від багатьох помилок і небезпек минулого, що неминуче повторюються в майбутньому»³. І навпаки – заангажовані науковці, які погоджуються більше на роль пропагандистів і культиваторів ідеологічних міфів про історичні події та явища перетворюють історичну науку на інструмент політизації багатьох питань і, що найгірше, – навіть тих, як мають онтологічне значення для нації, народу, його держави та Церкви.

¹ Проголошення Київського Патріархату: здобутки, помилки та шляхи їх подолання. URL : <https://patriarchia.org.ua/progoloshennya-kiivskogo-patriarxatu/>

² Київський Патріархат і його майбутнє. За заг. ред. прот. Олександра Трофимлюка. Київ, 2012. С. 15.

³ Нестор (Писик). Митрополит Іоан (Боднарчук): життя та архіпастирська діяльність (1929–1994 рр. Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій. Тернопіль, 2014. С. 202-211

Власне так було з автокефальним рухом, коли РПЦ та її частина в Україні – УПЦ МП, починаючи з автокефальних стратегій Екзарха України митрополита Філарета, до яких він вдавався після того, як програв вибори на посаду Патріарха в РПЦ, фальшували історію й нехтували прагненнями українського народу до державної та церковної незалежності. Вони витрачали час, ресурси, засоби для того, щоби якомога довше тримати українське суспільство в невіданні, нав'язуючи історичний фальсифікат за священну історію спасіння в лоні РПЦ. Навіть війна Московії проти України не змусила цих пропагандистів відмовитися від свого ремесла. Як не прикро це визнавати, але ідеологи «руського міра» й сьогодні продовжують втокмачувати в голови українських вірян, які все ще залишаються в тенетах московського церковного мракобісся, ідеологеми про «спільні» духовні «скрепи», про «одін» народ тощо.

Водночас ми виявили ще одну негативну тенденцію, коли в історіографії автокефального руху навмисне применшувалася роль УАПЦ, а натомість заохочувалася популяризація значення УПЦ КП і, зокрема Його Святості Патріарха Філарета у процесі боротьби за поставання в Україні однієї Помісної Церкви.

А тому в цьому розділі ми намагалися відсторонитися від власної церковно-інституційної приналежності й якомога комплексніше підійти до підбору і критичного дослідження джерел та історіографії особливостей здобуття Українською Православною Церквою автокефального статусу й дарування їй Томосу. Оскільки ми досліджуємо цей процес в контексті відновлення державної незалежності України та військової агресії Росії, яка почалася в лютому 2014 р., то джерельна база містить документи не лише церковного, а й державного походження, які увиразнюють участь і місце державних органів влади у підтримці церковних лідерів та українських вірян в їхній боротьбі за незалежність рідної Церкви. Звісно, що головним джерелом будь-якої богословської праці є Святе

Письмо. В тексті магістерської роботи наведено цитати за виданням Біблії в перекладі Патріарха Філарета (Київ, 2004)¹.

Не менш важливим джерелом, а надто ж для канонічної оцінки тих чи інших рішень, які ухвалювалися на різних рівнях у зв'язку із проголошенням автокефалії ПЦУ є постанови і правила Апостолів, Вселенських і Помісних соборів. У роботі ми посилаємося на україномовний переклад Книги правил отця Святослава Чокалюка².

Загалом усю велич і трагізм автокефального руху в Україні й, зокрема, третього відродження АУПЦ наприкінці ХХ ст., що завершився постановням ПЦУ як Помісної Церкви України можна прослідкувати, опираючись не лише на Постанови соборів чи Синодів, Звернення церковних ієрархів чи священнослужителів, а й державних діячів, громадсько-культурних активістів, політиків-державників, звичайних, але національно свідомих педагогів, лікарів, митців, правозахисників та багатьох інших борців за волю, свободу і незалежність церковну та державну.

Першим таким документом є Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», ухвалений Урядом Директорії УНР у січні 1919 р., яким урочисто проголошувалася незалежність духовного проводу, верховної церковної влади і всіх українських вірян від «Всеросійського Патріарха»³.

Проголошене Головою Директорії Симоном Петлюрою гасло: «Армія. Мова. Віра» стало символом боротьби українського народу проти російської агресії. Його на озброєння взяв п'ятий Президент України Петро Порошенко. Заручившись підтримкою народних депутатів і, зокрема Голови Верховної ради Андрія Парубія, а також Голови Уряду Валерія Гройсмана йому вдалося провести кілька важливих законодавчих ініціатив, що також склали важливий

¹ Біблія : Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. 1416 с.

² Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих Отців. Київ, 2008. С. 12 та 207.

³ Закон УНР «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви» [1] січня 1919 р. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 17. URL : <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/22-1065-1-25-17-jpg/> (9.08.2021).

корпус історичних документів з розв'язання церковного питання й створення в Україні однієї Помісної Церкви¹. Йдеться передусім про звернення, постанови, спільні заяви та комюніке, зустрічі та їхні рішення, які ілюструють не лише хронології надання Томосу, а й увиразнюють усю складність і неоднозначність цього складного, але такого бажаного для українського національного державотворення процесу, а саме: про Постанову Верховної Ради щодо звернення Президента до Вселенського Патріарха з проханням надати Українській Церкві автокефалію; рішення Священного Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018 р. про анулювання грамоти Константинопольського престолу, згідно з яким Київська митрополія переходила під юрисдикцію Московському Патріархату (1686); про Томос та проект статуту і, зрештою, про сам статут ПЦУ та цілу низку іншого роду документів, які мають внутрішньоцерковне походження, однак важливі для більш чіткого й збалансованого розуміння роль та місце Українського екзархату в національно-державному відродженні та змаганнях до автокефалії, для з'ясування особливостей конституювання в Україні трьох православних юрисдикцій і участі кожної з них в побудові однієї Помісної Церкви в Україні. Ці та інші документи важливі ще й тому, що саме завдяки їм можна експлікувати на конкретних прикладах ставлення конкретних церковних лідерів до ідеї церковної автокефалії та спроб її практичної реалізації в умовах церковного політичного розколу Українського православ'я і боротьби за державну незалежність України, яка триває й сьогодні. Критичний аналіз цих історичних документів допомагає ґрунтовніше охарактеризувати сучасний стан і перспективи утвердження Православної Церкви України як самостійної Помісної Церкви в структурі Вселенського православ'я.

Інша цінність цих документів – в тому, що вони яскраво засвідчують несприйняття автокефального руху та його головної мети – відродження УАПЦ Екзархом України митрополитом Філаретом до того часу, поки йому

¹ Саган О. Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. Київ, 2019. С. 27.

його не вдалося очолити. І, навпаки, – нестримну боротьбу ідейних натхненників відродження УАПЦ під проводом Митрополита, а згодом Патріарха Київського і всієї України Мстислава (Скрипника), важке становище і боротьбу за виживання УАПЦ за часів Патріарха Димитрія (Яреми), а також Митрополита Мефодія (Кудрякова).

Отже, історичні документи підтверджують, що відновлення діяльності УАПЦ, активізація руху за автокефалію наприкінці 80-х років XX століття, або її третє відродження, пов'язані з лібералізацією державної політики в Радянському Союзі щодо релігії та церкви, а з другого – активізацією руху правозахисних організацій, громадських і культурних товариств, які виступили на захист знищених більшовиками Українських Церков – УАПЦ та УГКЦ. Тієї пори склалися вигідні передумови для піднесення ідеї церковної автокефалії. Ця ідея підхопили в діаспорі. Йшлося про повернення УАПЦ на рідні терени, тобто в Україну, де упродовж півстоліття існував привілейований радянськими спецслужбами Український екзархат на чолі з вірним у всьому митрополитом Філаретом. Тому відродження УАПЦ наразилося на нечуваний спротив, який тривав до часу, поки Владик Філарет мав вплив на церковно-релігійні і суспільно-політичні процеси в Україні.

УАПЦ до реального здобуття автокефалії і дарування їй Томосу про автокефальний устрій йшла цілих 30 років. І головну, хоча й контраверсійну, роль на цьому шляху відіграв якраз Святійший Патріарх Філарет. Водночас не варто применшувати роль і багатьох інших єпископів, священнослужителів і звичайних мирян, яким довелося навіть віддати життя за незалежність рідної держави і Церкви.

Саме активізація руху за канонічне оформлення в Україні єдиної Помісної Церкви і дарування їй Томосу, що припало на кінець 2018 – початок 2019 рр. зумовили необхідність оприлюднення великої кількості джерел, а також спровокували нечуваний сплеск критичної літератури різної за походженням і характером оцінки тих процесів, що визначали стан,

перспективи й практичний бік об'єднання Українського православ'я в одну Помісну Церкву України.

Варто зауважити, що досліджувана проблема має значний науковий інтерес і навіть загальносуспільний резонанс. І це – невипадково, адже йдеться про реалізацію надзвичайно важливого завдання українського національного державотворення – побудови однієї Помісної Церкви, що є символом незалежності й національно-політичної ідентичності українського народу.

Та попри те, що питання діяльності ПЦУ і УПЦ МП, а відтак і конфлікту між ними через те, що остання за жодних умов не бажає розірвати зв'язок з ворожою для Української держави структурою, автокефальна проблематика ще й по сьогодні не знайшла цілісного і неупередженого аналізу. Попри наявність величезної кількості наукових і науково-популярних праць, статей, проповідей тощо, присвячених боротьбі за автокефалію ПЦУ й по сьогодні немає спільного погляду на багато речей, які увиразнюють усю складність і переваги здобуття Українською Церквою автокефалії. Більше того, немає однакового сприйняття навіть самого змісту Томосу й зазначених в документі канонічних новел.

Серед наукових праць, які заслуговують на увагу і лягли в основу написання магістерської роботи є дослідження В. Єленського, С. Жилюка, Митрополита Димитрія (Рудюка), Архієпископів Нестора (Писика)¹ та Ігоря (Ісіченка)², – очевидця й активного учасника більшості подій, багатьох священників, які належали свого часу до УАПЦ, УПЦ КП і навіть УАПЦ МП.

Що ж до перших двох, а також, скажімо, Віктора Бондаренка, Анатолія Колодного, Алли Киридон та багатьох інших світських науковців, то в їхніх працях питання здобуття УПЦ автокефалії досліджено здебільшого крізь призму державно-церковних або міжцерковних відносин, що є насправді також дуже

¹ Нестор Писик. Митрополит Іоан (Боднарчук): життя та архіпастирська діяльність (1929 – 1994 рр.). *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль). Тернопіль-Київ, 2014. С.201 – 211.

² Ісіченко Ігор. *Історія Христової Церкви*. Харків: Фоліо, 2008. 697.

важливо, але не настільки, як внутрішньоцерковні процеси, їх перебіг, участь тих, хто за ними (цими трансформаціями) стояв, а відтак і вплив та значення для позитивного розв'язання проблеми канонічного оформлення в Україні однієї Помісної Церкви.

Отже в рамках нашого дослідження важливішими є ті праці, де більшу увагу приділено саме цим аспектам. А тому для обґрунтування власних узагальнюючих тверджень і висновків найчастіше ми апелюємо до історії Церкви Христової в Україні владыки Ігоря (Ісіченка), наукових статей і матеріалів конференції, інтерв'ю та проповідей архієпископа Нестора (Писика), праць відомих богословів і релігієзнавців, в тому числі з кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Миколая Лагодича, Ігоря Луцана, Миколи Шкрібляка та ін. Доволі цінними є також джерелознавчі розвідки Дмитра Гордієнка, Віталія Клоса, Юрія Мицика, Ірини Преловської та ін.

1.1. Концептуалізація ключових дефініцій: Помісна церква, Автокефалія, Томос, Православна Церква України

Можна вважати, що термін «помісність» – такий давній, як і сама Церква Христова. Ним позначали існування окремої еклезіологічної структури, що сформувалася в межах конкретної території, яку заселяли віруючі християни одного народу, що мав свою мову, культуру, традиції й соціальний уклад. У богословському (церковно-канонічному) значення поняття «Помісна церква» вживається в багатьох значеннях. Наприклад, ним позначають релігійну громаду, яка культивує одну віру, дотримується спільних таїнств, обрядів і поширює їх серед соплемяників, які проживають на одній території. Це може бути село, селище, місто, область або ж мовою

канонічного права «церковна область». Однак цей підхід характерний здебільшого для протестантських деномінацій.

Натомість в православній еклезіології сформувалося дещо інше розуміння поняття помісності Церкви. Внаслідок тривалих і суперечливих за власною суттю процесів щодо інституалізації, а відтак і бюрократизації управлінської структури Вселенського православ'я, політико-адміністративних поділів тощо «Помісною» стали вважати ту церкву, яка спромоглася мати власне вище керівництво – єпископа або собор єпископів. Певна річ, що ця церква також була історично пов'язана з конкретним етнічно-національним середовищем, формувалася на засадах засвоєння національної мови, культури, побуту, соціально-економічного укладу життя, державницького устрою. Словом, вона вирізнялася з поміж інших певними ознаками, які вказували на ідентичність об'єднаної в цій церкві спільноті. Отже, в православній богословській традиції поняття «Помісна Церква» покликане передати органічний зв'язок між релігійною спільнотою і етнонаціональним буттям та державотворчим поступом конкретного народу та Церкви, що є запорукою цього буття і поступу. Отже, йдеться окрему, або як її ще називають партикулярну Церкву, що функціонує в певній території (в межах конкретної області (землі), держави).

Поняття «Помісна Церква» вживається на противагу поняттю «Католицька» (тобто, Вселенської) Церква». По суті під Помісною Церквою належить розуміти самостійну (самоврядну), автокефальну (незалежну) Церкву, канонічний, духовний і юрисдикційний вплив якої, здебільшого, збігається із територіальними межами конкретної держави.

У зв'язку з тим, що адміністративний поділ Вселенської Церкви здійснюється не за національним, а за територіально-адміністративним державним принципом виникає багато суперечностей, коли йдеться про надання автокефалії й визнання тієї чи іншої церкви як Помісної Церкви. Власне через це в територіальному розмежуванні усі Помісні Церкви, що складають повноту

Вселенської Церкви, як правило, узгоджуються з політико-адміністративним поділом, а, отже й з державними й адміністративними кордонами.

Але, коли це вигідно Константинопольському Патріархату, то можуть бути винятки. Так, наприклад сам Константинополь поширює свою юрисдикцію на значну частину Туреччини, окремі території Греції (гора Атон, о. Патмос і низку інших островів і невеличких територій). До цього варто додати також зазіхання Константинополя на українську діаспору, взамін на Томос. Це ж саме стосується й так званих «старих» Патріархатів Антіохійського, який поширює свій вплив мало не на всі республіки, королівства, джамахірії Аравійського півострову, а саме Ліван, Сирію, Ірак, Іран, Саудівську Аравію та ін. Так само й Александрійський Патріархат включає в себе мало не увесь Африканський континент, а найбільший сателіт РПЦ – Єрусалимський Патріархат – Ізраїль, Палестину, Синайський півострів і Йорданію.

Однак ці Патріархати за кількістю вірян є найменші. Це, скоріше данина історії. А от з Московським Патріархатом – все значно складніше. Ця церковна колоніальна імперія й до нині втримує у власній орбіті мало не всі незалежні країни колишньої радянської імперії. Більше того, відчайдушно протистоїть будь-яким прагненням народів мати свою Помісну Церкву. Особливо ця боротьба відчутна в Україні. Однією із причини війни Росії проти України є проголошення та інституційне оформлення Православної Церкви України як незалежної Помісної Церкви в структурі Вселенського, а не Московського православ'я. Московська Патріархія свою загарбницьку руку потягнула у бік Японії, Китаю та Африки.

Дефініцію «Помісна Церква» доповнює поняття «Автокефальна Церква» Автокефалія (у перекл. з грец. *Αὐτός* – сам і *κεφαλή* – голова букв. означає «сам глава»). Цим поняттям позначають статус церкви, якою управляє незалежний від жодного духовного центру Голова (Предстоятель). Також автокефалія – це принцип організації церковного устрою та правління. Інше, менше вживане значення – статус Помісної Церкви, яка є одночасно частиною Вселенської Церкви і Самою Вселенською Церквою в межах конкретного етнодержавного утворення.

Первинно поняття «Автокефальна Церква» вживали для позначення Архієпископій, що були незалежними від місцевого митрополита і безпосередньо підпорядковувалися Патріарху. Згідно з сучасною еkleзіологією та канонічним правом термін «Автокефальна Церква» означає Помісну Церкву, яка має свого Предстоятеля, є самоврядною незалежною Церквою, рівною серед інших Помісних Церков, що формують одну єдину Вселенську юрисдикцію. Таких Помісних Автокефальних православних Церков у християнському світі є 15, наймолодша з яких – та, що майже найдревніша – Київська Митрополія або Православна Церква України.

Еклезіологічні дефініції «Помісна» та «Автокефальна» Церква нерозривно пов'язані з поняттям «Томос». Слово «τόμος» походить від дієслова відрізати, відкрюювати і в перекладі з грецької букв. означає частина, шматок). Попервах поняття Томосу вживали для означення спеціального декрету, окружного послання Римського папи, Глави Помісної Церкви, єпископа, митрополита, ба навіть якого ченця. Головною метою Томосу був виклад основ віри, роз'яснення когось догмату, його захист тощо. Словом, Томос спочатку означав документ, у якому містилося офіційне тлумачення фундаментальних тверджень віровчення¹.

Загалом в ранній Церкві і аж до пізнього Середньовіччя Томоси мали догматичне, віроповчальне значення і спрямування. Але з часом документи з цією назвою стали вживати для визначення (офіційного визнання) церковного устрою, постанов та автокефальні прагнення яких мали історичну та політично-адміністративну зумовленість. Томоси, як документи, якими підтверджувалася незалежність (тобто автокефальний устрій) Помісної Церкви, Вселенський Патріарх почав видавати лише з другої половини XIX ст. Вперше його отримала в 1850 р. Елладська Церква)². У 1922 р. Томосом Константинополь відновив

¹ Борак Б., Шкрібляк М. Патріарший і синодальний Томос як декларація про церковну незалежність і джерело канонічного права. Гуманітарний дискурс у перспективі XXI століття: методологічні засади. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 5-6 листопада 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 238-243.

² Саган О. Вселенське православ'я : суть, історія, сучасний стан. Київ : Світ Знань, 2004. С. 578.

автокефалію Сербської Церкви. Щоправда автокефальний статус цієї Церкви Вселенський патріарх підтверджував ще раз 1987 р.

Православна Церква Румунії отримала Томос про автокефалію в травні 1885 р., а через 40 років Константинополь визнав за нею статус Патріархату (1925р.)¹. По суті, так було зі всіма молодшими патріархатами, митрополіями та архієпископіями – Помісними Церквами, які входять до складу Вселенської Церкви.

Між тим, Томосів не мають давні Патріархати – Александрійський, Антиохійський та Єрусалимський, а також Константинопольська Церква, яка утворилася пізніше за перші три, але в силу того, що Константинополь було проголошено Другим Римом, Константинопольський патріарх зумів утвердитися як перший серед рівних. Хоча, цілком очевидно, що це чистої води політичні змагання й амбіції. Але разом з тим, місця цих Патріархатів (Помісних Церков) у Диптихові (спеціальному спискові) визначено постановами Вселенських Соборів і Трульського Собору, скликаного за результатами П'ятого та Шостого Соборів, які не створили офіційно жодного правила, принаймні, у процесі їх роботи ці правила ніхто не фіксував.

У цьому зв'язку мусимо наголосити, що є одна Помісна Церква, яка від самого початку постання здійснює колонізаторську імперську політику, а натомість сама не має ані свого Дня Хрещення, ані апостольського благословення, а ні Томосу. Це – Московська або Російська Православна Церква (РПЦ). Про неї можна багато, що написати, але наша магістерська робота має дещо іншу мету та завдання.

З формального боку Томос – це гарно виписана грамота, зміст якої передає Синодальне рішення Вселенського патріарха про надання Помісній Церкві автокефального статусу. Наголосимо, що спільного розуміння процедури його надання між Помісними Церквами не існує. Московський Патріарх, який базує свої церковно-політичні стратегії ідеології «Москва –

¹ Саган О. Вселенське православ'я. С. 525.

Третій Рим» категорично не погоджується з тим, що надавати Томоси є винятковим правом лише Константинопольського патріарха. Його в цьому підтримують церковні колаборанти – Антиохійський та Єрусалимський патріарха, а також деякі інші очільники «дрібних» Помісних Церков. Тому – не дивно, що це питання завжди заполітизоване, а сам процес надання автокефалії кожного разу зумовлює нові конфлікти і протистояння. Це дає підстави стверджувати, що криза у Вселенському православ'ї найближчим часом буде лише поглиблюватися. Головною причиною цих кризових явищ є передусім церковно-експансіоністська політика Московського патріархату і, як контракція – змагання на цьому ґрунті до реалізації принципу папізму у Вселенському православ'ї Константинопольського престолу.

Загалом Томос має чітку структуру: вступну частина, канонічну та епілог. У вступі (пролозі) наголошується на еклезіально історичних підвалинах дарування автокефалії, а в канонічній – обґрунтовуються умови, на яких надано Томос і яких належить суворо дотримуватися. Загалом ці вимоги однотипні для більшості такого роду документів, виданих Помісним Церквам Константинопольським патріархом. Наприклад, щодо ПЦУ, то в Томосі сказано так: «...ми визнаємо та проголошуємо встановлену в межах території України Автокефальну Церкву нашою духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України»¹. Варто зауважити, що в Томосі ПЦУ міститься канонічна норма, яку цілком справедливо не сприймається більшістю як духовного проводу Церкви, так і звичайних українських вірян – заборона «ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави»², а всі існуючі парафії, монастирі і будь-які інші церковні установи в діаспорі мусять

¹ Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL : <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>.

² Там само.

підкорятися Вселенському Престолу, «бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави»¹.

Також Томосом, як правило, визначається титул Предстоятеля і заборона його самовільно змінювати. Томос містить вимогу поминати всіх Предстоятелів Помісних Церков. Особливістю Томосу ПЦУ є також те, що без згоди Константинопольського патріарха неможливо самостійно змінювати не лише титул Глави Церкви, а й саму її назву.

У Томосі ПЦУ є заохочення до старанного збереження нею чистоти православного віровчення й ретельно дотримувалася канонів так, начебто вона до тепер поступала інакше. Варфоломій I у наданому їй Томосі підкреслив, що ПЦУ має визнавати «головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол»². А обрання Предстоятеля, як і власне все інше, що визначає церковний устрій і життя ПЦУ, має відбуватися «відповідно до належних положень божественних і священних Канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язкові відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу».

У Томосі ПЦУ так само, як і в інших Томосах, виданих раніше Помісним Церквам, обумовлено норму про письмове повідомлення спеціальними листами усіх п'ятнадцятьох Глав Помісних Церков про обрання нового Предстоятеля в тій чи іншій Церкві. Наразі на звернення Блаженнішого митрополита Київського і всієї України відгукнулися лише Феодор II (Патріарх Александрійський), Хризостом II (Архієпископ Нової Юстиніани й усього Кіпру) та Іронім II Архієпископ Атен і всієї Греції (спочив у Бозі 7 листопада 2022 р.).

Отже, усі Томоси, які коли небудь видавали Константинопольські патріархи, мають свої особливості й специфічні уточнення та канонічні приписи. Вони відрізняються не тільки історичними описами, а й певними правами і привілеями. Відмінними можуть бути стиль викладу та оформлення,

¹ Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL : <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>.

² Там само.

але ці речі – суто формальні. Томоси, даровані в XX – на початку XXI століть характерні детальними описом історії боротьби за політичну, а відтак і церковну незалежність, без чого здобуття автокефалії, по суті, є не можливе.

Особливістю Томосу ПЦУ є також те, що в документі згадано імена Глави Церкви (Блаженнішого Епіфанія) і Глави Української держави (Петра Порошенка), чого немає в жодному подібному Томосі.

Православна Церква України – наймолодша з 15 рівноправних Помісних Церков – утворена за результатами Об'єднавчого собору Православних Церков в Україні – УПЦ КП, УАПЦ та двох єпископів УПЦ МП, що відбувся в Києві 15 грудня 2018 р. у церкві святої Софії.

Томос про автокефалію Предстоятель ПЦУ Блаженніший Епіфаній отримав з рук Вселенського патріарха Варфоломія I 6 січня 2019 р. Щоправда, документ повертали назад у Стамбул, начебто для підписання всіма іншими Предстоятелями. Але, багато хто вважає, що це було зроблено для того, щоби внести необхідні Константинопольському престолові правки, а дехто переконаний, що документ замінили повністю, після того, як Президент України Петро Порошенко підписав таємну угоду про співпрацю.

Хай там як, але постання в Україні Помісної Церкви і дарування їй Томосу про автокефалію відкрило дорогу до того, щоби вона могла стати повноправним суб'єктом міжнародних релігійно-церковних відносин. Однак для цього потрібно докласти багато зусиль і самовідданої праці аж до самопожертви.

Беж жодного перебільшення, проголошення автокефалії ПЦУ дорівнює акту проголошення державної незалежності і суверенітету, але за одне і за інше потрібно буде сплатити величезну ціну й український народ уже платить. Для того, щоби забезпечити собі можливість вільного духовного і політичного розвитку належить пройти чимало випробувань, а у випадку з Україною – цей шлях уже рясно зрошений кров'ю тисяч українських незламних Воїнів- Героїв, які поклали своє життя на Вівтар свободи Української Держави і Церкви.

Розділ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я У ВИРІЮ БОРОТЬБИ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

2.1. Роль і місце Українського екзархату в національно-державному відродженні і змаганнях до автокефалії

Автокефальний рух в Україні пройшов декілька важливих етапів. Прийнято говорити про три відродження Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ). Зокрема, в січні 1919 р., Уряд Директорії УНР урочисто ухвалив Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви»¹. Закон наголошував, що вона – цілковито позбавлена «будь-якої залежності від Всеросійського Патріарха»².

Офіційно постання УАПЦ проголосили на Всеукраїнському православному церковному соборі у жовтні 1921 р. Але уже в січні 1930 р. її розгромили більшовицьки. Далі, за допомогою радянських спецслужб, було створено нову структуру – Український екзархат. Як відомо, упродовж доволі тривалого часу його очолював митрополит Філарет (Денисенко).

З настанням Горбачовської перебудови митрополит Філарет ініціював перейменування Українського екзархату на Українську Православну Церкву (далі УПЦ МП). Варто зауважити, що ця церква, по суті, існує й по сьогодні, хоча з назвою відбуваються постійні спекуляції для того, щоб завуалювати її юрисдикційну, еклезіально-політичну та ідеологічну залежність від Московського патріархату. Зайве доводити, що УПЦ МП й надалі залишається п'ятою колоною кремля, а у війні Росії проти України – колаборанткою і зрадницею інтересів українського народу³.

¹ Закон УНР «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви» [1] січня 1919 р. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 17. URL : <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/22-1065-1-25-17-jpg/> (9.08.2021).

² Там само.

³ Шкрібляк М. В. П'ята колона в Україні: наслідки інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії. *Науковий вісник Чернівецького університету* : Зб. наук. праць. Вип. 638-639. С. 133 – 139.

Єпископ-зрадники, під наглядом КРБ і проросійських політичних сил в Україні провели 27 травня 1992 р. в Харкові самочинне зібрання єпископів УПАЦ, назвавши його собором. Насправді то був псевдособор, за результатами якого УПЦ МП розкололася: кілька єпископів залишилися вірними митрополиту Філарету і, зокрема, єпископ Почаївський Яків (Панчук) (1931–2004) в УПЦ, яка розірвала єдність з РПЦ. Однак переважна більшість на чолі з проголошеним в Харкові Митрополитом Київським і всієї України Володимиром (Сабоданом) залишилася в канонічній і політичній залежності Московського патріархату.

Новий широкий рух і боротьба за УАПЦ (її третє відродження) припали на кінець 80-х років ХХ ст. По суті, цей період ознаменував незворотній процес конституювання національнозорієнтованої автокефальної Помісної церкви в Україні. Без цього руху та його продовження під проводом митрополита, а згодом Патріарха Філарета говорити Об'єднання єпископату УАПЦ, УПЦ МП (хай лише двох владик) та УПЦ КП не доводилося б. І жодного Томосу 6 січня 2019 р. Україна би не отримала. Як би ми сьогодні не ставилися до постаті Патріарха Філарета, до його, по суті розкольницьких діянь, без його зусиль, авторитету, церковної дипломатії, управлінської стратегії та конкретних кроків не було би бази, на якій постала Православна Церква України.

Ідейні натхненники боротьби за церковну автокефалію, а це, передусім, – світські люди, які входили до Товариства української мови імені Т. Шевченка (згодом Товариство «Просвіта»), Культурологічного клубу, різних правозахисних організацій і, зокрема, Гельсінської спілки, Всеукраїнського братства Андрія Первозванного, проторували дорогу проголошення Україною державної незалежності, за яку сьогодні доводиться плати тисячами життів кращих її синів і дочок.

Відродження церковно-релігійного життя в Україні наприкінці 80-х років ХХ ст. значною мірою детерміновано відзначенням 1000-літнього ювілею Хрещення України-Руси. 27 квітня 1988 р. відбулася зустріч

генерального секретаря ЦК КПРС Михайло Горбачов (1985–1991) з правлячою верхівкою РПЦ, до складу якої входив Екзарх України Філарет¹. З цієї нагоди в найбільших містах СРСР і, передусім в Києві, відбулися велелюдні конференції, участь у яких брали не лише високі церковні ієрархи, а й найбільші компартійні бонзи.

Звісно, що Москва хотіла перетягнути ковдру на себе, але Київ їй не дав цього зробити. І тут знову ж таки очевидною є заслуга митрополита Філарета. 14 липня 1988 року до Києва прибуло багато високопоставлених гостей, серед яких патріарха Єрусалимської, Румунської та Болгарської православних церков, а також предстоятель Кіпрської православної церкви. Митрополит Філарет виступив з ґрунтовною доповіддю, в якій наголошував на вірності Москві, а разом з тим на провідній ролі Києва у формуванні особливої російської національно-релігійної свідомості².

По при те, що конференція мала урочистий, святковий характер, Екзарх України в своїй доповіді вкотре звинуватив греко-католицьке духовенство у колабораціонізмі та підтримці німецького фашизму. Він також розкритикував на всю конференцію депутатів Львівської міської ради, які проголосували за повернення собору Святого Юра у розпорядження УГКЦ (рішення було прийнято 6 квітня 1990 р.)³. Так само від засуджував діяльність Народного руху України – громадсько-політичної організації, серед програмних засад якої важливе місце було відведено боротьбі за відродження Української державності та УАПЦ. Мовляв у програмі НРУ «є відтінок українського сепаратизму. А ми – за єдність народів»⁴.

Загалом усі історичні документи, статті в ЗМІ, заяви митрополита Філарета, рішення організованих ним Соборів, Синодів тощо засвідчують, що

¹ Встреча Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева с Патриархом Московским и всея Руси Пименом и членами Синода Русской Православной Церкви. *Правда*. 30.04.1988.

² Филарет. Тысячелетие крещения Руси. *Тысячелетие крещения Руси* : международная церковно-историческая конференция (Киев, 21 – 28 июля 1986). Москва, 1988. С.15.

³ *Православний вісник*. Київ: УПЦ, 1990. № 7. С. 31.

⁴ За єдність і перебудову. З прес-конференції митрополита Філарета, екзарха України. *Радянська Україна*. 9 травня 1989 р.

перейменований з його ініціативи Український екзархат РПЦ на Українську Православну (МП), а головне – він особисто настирливо нав'язував курс на збереження єдності трьох «братніх» народів – білорусів, росіян та українців, видаючи РПЦ при цьому за єдину надійну фортецю їхньої спільної державності. Готуючись до участі у виборах на патріарший престол на Московії, Український екзарх постійно повторював, що він – за непорушну єдність усіх народів СРСР, бо «усяка відособленість сприятиме ослабленню нашої спільної Батьківщини, порушить встановлені економічні зв'язки»¹.

Нав'язування ідеї єдності УПЦ МП з РПЦ відбувалося шляхом огульної критики відродження УАПЦ. Йдучи назустріч святкуванню 400-ліття неканонічного встановлення патріархату на Московії, Владика Філарет культивував такі наративи: «Як відомо, у роки громадянської війни була створена Українська Автокефальна Церква, однак цей акт був незаконним. Тому в народі її називали самосвятською церквою. Потім вона була розпущена, а в роки війни, під час тимчасової німецько-фашистської окупації України, відновлена і нині окремі парафії існують за кордоном. Інші православні церкви її не визнали. То навіщо нам зараз відриватися від православного світу? Навіщо нам така церква, що відгороджує нас від людей? Взагалі народ не порушує цього питання. Його порушують люди не церковні, політики, які хотіли б використати дане питання з метою відірвати українських віруючих від Руської православної церкви»^{2,3}.

Між тим, нестримний рух за відродження УАПЦ змушував митрополита Філарета діяти рішучіше. Цьому сприяла значною мірою й смерть патріарха Пімена (Ізвєкова). Випереджуючи час, 9 липня 1990 р. він скерував звернення до новообраного патріарха Алексія (Рідигера). У документі йшлося про розширення самостійності УПЦ МП в управлінні. Архієрейський собор РПЦ, який відбувся 25 – 27 жовтня 1990 р. підтримав цю ініціативу й ухвалив таке рішення: Предстоятель УПЦ (МП) іменується «Блаженніший», УПЦ

¹ Цит. за: Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. С. 565.

² За єдність і перебудову. *Радянська Україна*. 9 травня 1989 р.

³ За єдність і перебудову. *Радянська Україна*. 9 травня 1989 р.

залишалася в єдності з Московським патріархатом, а архієреям надається право самостійно обирати собі главу. Синод отримав можливість поставляти єпископів і засновувати єпархії чи будь-які інші церковні структури в межах канонічної території УПЦ МП.

Звісно, що патріарх Алексій II вірив в те, що вдається втримати УПЦ в орбіті інтересів РПЦ. Щоб підтримати митрополита Філарета, який дуже болісно переживав програш на виборах Московського патріарха Московського, він підтвердив за ним право бути Предстоятелем УПЦ. Для цього навіть виписав спеціальний документ, що структурно та змістом мало чим відрізнявся від Томосів, які видає Вселенський патріарх Помісним церквам для підтвердження акту дарування їм автокефалії. Розуміючи, що він не має права видавати Томос, патріарх Алексій назвав свій документ «Грамотою».

Патріарх старався догодити митрополиту Філарету. Він особисто привіз ту Грамоту в Київ й сам вручав її відразу після Служби Божої у святій Софії (28 жовтня 1990 р.). Насправді та Грамота, хоча і церковна і скріплена підписом патріарха на практиці вона залишилася «фільчиною» грамотою. Вона не є канонічним документом, бо в канонічному праві Православної Церкви подібного статусу не існує за визначенням. То є внутрішній документ, який обґрунтовував перехідну, а по суті, гібридну форму управління й життя УПЦ для того, щоби хоча б якось заспокоїти ідейних прихильників автокефалії в Україні.

Але це не розв'язувало церковно-політичну кризу й стримувало юрисдикційні трансформації. Проте допомогло митрополиту Філарету втриматися на гребні тих складних суспільно-політичних і суспільно-церковних процесів, які відбувалися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Щойно Верховна Рада України ухвалила Декларацію про державний суверенітет України він скликав Архієрейський собор УПЦ МП. Собор призначив на 6-7 вересня 1991 р., на якому постановили скликати Помісний собор для «вирішення питання про автокефалію УПЦ МП¹. Собор відбувся 1–3 листопада у

¹ Київський Патріархат – Українська помісна православна Церква. Історико-канонічна декларація. С. 55.

Трапезному храмі Києво-Печерської лаври й було ухвалено рішення про надання «нового статусу» УПЦ МП. «Собор вважає, що таким статусом повинна бути повна самостійність і незалежність, тобто автокефалія, – йшлося в ухвалі»¹.

У Москві відреагували вороже на звернення Собору УПЦ МП. Їй було відмовлено в автокефалії, більше того, там постаралися мобілізувати ієрархи, які працювали на російські спецслужби, або потрапили під вплив зовнішнього церковного управління. Їх заохочували проситися під безпосереднє патріарше підпорядкування у випадку подальшого змагання митрополита Філарета до автокефалії. Керівництво РПЦ також постаралося, щоби з різних регіонів України було направлено листи з небажанням автокефалії для УПЦ.

Але автокефалії для УПЦ МП став вимагати голова Верховної Ради України Л. Кравчук, повторюючи за Блаженнішим Філаретом тезу про державну незалежність як головну передумову дарування автокефалії, яка вже стала доконаним фактом. А тому РПЦ не могла зволікати з рішенням і питання церковної автокефалії УПЦ МП таки взяли до розгляду. На Архієрейському соборі РПЦ (1–4 квітня 1992 р.) з цього приводу тривала гостра дискусія. Але про автокефалію клопотали лише 6 ієрархів та й то ті, що представляли західноукраїнський регіон. Патріарх Алексій розцінив цю ініціативу як інтригу митрополита Філарета, а не повноти УПЦ МП.

У результаті, замість дарування автокефалії на Московії розпочали підготовку до спецоперації з усунення митрополита Філарета від управління Церквою в Україні. Уже під час Архієрейського собору в Москві замість того, щоб уважно вивчити питання про автокефалію УПЦ МП, його учасники почали акцію цькування Предстоятеля УПЦ МП. Від нього прямо вимагали залишити кафедру і посаду Предстоятеля². Але Владика витримав, а, прибувши безпечно в Київ, він почав діалог з владою щодо збереження себе самого й проголошення автокефалії УПЦ без згоди Московського Патріарха. І коли влада його підтримала, знайшлося зрадники й колаборанти серед своїх.

¹ Київський Патріархат – Українська помісна православна Церква. Історико-канонічна декларація. С. 55.

² Там само. 70.

Наглядачем за партією зрадників було призначено позаштатного архієрея Агафангела (Савіна), який 30 квітня 1992 р. організував у Житомирі таємну зустріч. В цій зустрічі взяли участь єпископ Житомирський і Новоград-Волинський Йов (Тивонюк) та Кіровоградський і Миколаївський Василь (Васильцев). Вони домовилися переконати єпископів Онуфрія (Березовського) (з 13 серпня 2014 – очолює УПЦ МП), Львівського Сергія (Генсіцького) (з 2011 р. – митрополит Тернопільський і Кременецький УПЦ МП), Донецького і Слов'янського Аліпія (Погребняка) відкликали свої підписи під зверненням про надання УПЦ МП автокефалії.

Ці владики погодилися не лише на це, а й на те, щоби підписатися про звернення до патріарха Алексія про недовіру до митрополита Філарета як Предстоятеля Церкви. Житомирська «хунта» просила вжити до Блаженнішого владики найсуворіших канонічних покарань за те, що він своїми автокефальними ініціативами розколює Церкву. Їм також належить ідея про призначення на Київську митрополичу кафедру митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана). Останній не був кліриком УПЦ МП, а тому його проголошення Предстоятелем, що сталося на Харківському соборі 27 травня 1992 р. є неканонічним, як і саме те зібрання. За всіма ознаками то був псевдособор, який розколов Церкву.

На нашу думку, це – добре, що так сталося. Бо, якби було інакше, то навряд чи Україна мала сьогодні правдиву Українську церкву – ПЦУ і Томос про її автокефалію, а мала би одну ПЦУ МП з гібридним статусом і нищівною роллю для українського народу та його державності.

2.2. Третє відродження УАПЦ на тлі суспільно-політичних трансформацій кінця 80-х років ХХ ст.

Третє відродження УАПЦ збіглося в часі оксамитовими революціями, падінням Берлінської стіни й, по суті, початком розвалу Радянського Союзу. Руху за автокефалію тісно пов'язаний не лише з діяльністю громадсько-культурних організацій, про що ми вже згадували вище, а й постаттю митрополита

Мстислава (Скрипника) – Главою Об'єднаної Української Церкви в Америці. Блаженнійший Владика не лише гідно ніс свій Архіпастирський хрест в екзилі, а й постійно жив надією на повернення в Україну.

Окрім діяльності митрополита Мстислава, важливу роль у відродженні УАПЦ відіграли священники Богдан Михайлечко (в чернецтві – Нестор) та Олега Кулика (самопроголошений «Патріарх» «Канонічної УПЦ»). Дослідники стверджують, що саме о. Олег Кулик організував перехід з Московського патріархату, або ж заснував нових майже двісті парафій УАПЦ в центральній та центральньо-східній Україні¹.

Прибувши на Україну, отець Богдан Михайлечко очолив Ініціативний комітет з відродження УАПЦ. Важливу роль на певному етапі третього відродження УАПЦ відіграв єпископ Житомирський і Овруцький Іван Боднарчук, який проголосив себе «Першоіархом» УАПЦ. Владика покинув Московський патріархат і, як ієрарх, очолив рух за автокефалію.

Тут треба зауважити, що серед дослідників немає спільного погляду на те, чим керувався, якою була мотивація цього ієрарха, коли він ставав на бік ідейних борців за відродження УАПЦ. Однак абсолютного очевидно, його участь в автокефальному русу більше, аніж суперечлива. Можна припускати, що він виконував завдання або митрополита Філарета, або спецслужб, які в «Мстиславовій» автокефалії бачили загрозу для своїх структур, а тому геть вороже ставилися до відродження УАПЦ, в якій місця не мало бути ні одному, ні іншим.

Іншими знаковими постатями, що належать до сонму жертвних борців за утвердження УАПЦ є священники Володимир Ярема та Іван Пашуля. Ці духовні отці першими проголосили про вихід парафії святих апостолів Петра і Павла (м. Львов) з-під юрисдикції Московського патріархату. Це відбулося урочисто за святковою Літургією в День свята Преображення Господнього (19 серпня 1989 р.).

Ідейні натхненники автокефалії звернулися до Вселенського Патріарха Димитрія (Пападопулоса) (1972–1991). Вони просили в нього благословення

¹ Хоміцький В. Особливості інституалізації УПЦ КП в період становлення незалежності України (1991–1993). *Наукові записки. Серія «Історія»*. С. 145.

на перехід під омофор митрополита Мстислава Скрипника, або митрополита Вінніпезького і всієї Канади Василя (Федака) (1985–2005)¹. Але ті проігнорували прагненнями українських священників.

Як не дивно, але з активних борців за третє відродження УАПЦ і, зокрема з тим же Патріархом Мстиславом, отцями Богданом Михайлечком, Володимиром Яремою, Іваном Пашулею, Мироном Сасом-Жураківським, які є головними організаторами і промовцями Першого Київського собору УАПЦ, а також Михайлом Марусяком, Василем Вепруком та Іваном Коржинським, отцями, які входили до складу Виконавчого комітету Собору православного духовенства та представників православних громад і мирян Івано-Франківської області, що відбувся 22 січня 1990 р. в Галичі й також проголосив вихід єпархії (області) з-під юрисдикції Московського патріархату², – все загалом зрозуміло, то з Владикою Іваном (Боднарчуком) – все дуже заплутано й загадково. Й навіть ті наявні численні статті, монографії, документальні фільми, спогади очевидців тощо залишають чим раз більше запитань, аніж відповідей,³ документальних хронік і навіть фільмів⁴. А тому в магістерській роботі ми навіть не намагаємося з'ясовувати, як «ворог народу», репресований радянською владою Василь Боднарчук з Тернопільщини міг стати архієреєм РПЦ, а потім – наскільки ревним прихильником, настільки палким противником української автокефалії? Чому Святійший Філарет, будучи Патріархом Київським і всієї Руси-України, прийняв

¹ Полянко О. Цит. праця. С.5.

² Рішення собору православного духовенства та представників православних громад і мирян Івано-Франківської області, що відбувся 22 січня 1990 року в м. Галичі. *Визвольний шлях*. 1990. Кн. 6 (507). С. 733-738.

³ Нестор Писик. Митрополит Іоан (Боднарчук): життя та архіпастирська діяльність (1929 – 1994 рр.). *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль)*. Тернопіль-Київ, 2014. С.201 – 211; Преловська І. Діяльність митрополита Іоанна (Боднарчука) у справі відродження української автокефальної православної церкви у 1989–1990 рр. *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль)*. Тернопіль-Київ, 2014. С.168-172; Цап М. Першоієрарх УАПЦ Митрополит Іоан (Боднарчук) і проголошення Патріархату в Україні. *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль). Тернопіль–Київ, 2014. С. 211 – 217 та ін.

⁴ Святитель і патріот. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=GdQ1X5hS8wE>

його в лоно УПЦ КП і, за що Владика передчасно трагічно загинув, розбившись на власному автомобілі дорогою до храму.

Проте піднесення хвилі національного боротьби з радянською диктатурою, за права віруючих, за відродження УАПЦ та УГКЦ найменше пов'язано з діяльністю духовенства, не говорячи вже про ієрархів. Схоже, навіть за тих умов, у церковних прагненнях звичайних вірян їм не розходилося настільки, настільки це було важливо для громадсько-культурних організацій, гуртків, інтелектуальних осередків, словом для української інтелігенції, про що ми вже згадували вище. Об'єднавшись у відкриті демократичні за духом об'єднання їхні найяскравіші представники боролися за відродження національної культури, мови, історичної пам'яті українського народу, а найперше – за воскресіння його душі – рідної Церкви.

Серед найвідоміших ідейних натхненників автокефального руху можна назвати Зіновія Антонюка, братів Михайла та Богдана Горинів, Ольгу Гейко-Матусевич, Романа Іваничука, Павла Мовчана, Левка Лук'яненка, Сергія Набоку, Дмитра Павличка, В'ячеслава Чорновіла, Ігоря Юхновського та багато ін.¹ Як уже зазначалося, наприкінці 80-х років ХХ ст. українська інтелігенція, професори, студенти, масово організовувалися й засновували напівлегальні, непідконтрольні компартії й спецслужбам гуртки, товариства, об'єднання, головною метою яких була боротьба за досягнення гуманітарних і суспільно-політичних цілей. Вони своєю діяльністю, привертали уваги громадськості та світового співтовариства на ті нагальні проблеми, на які комуністична партійна номенклатура заплющувала очі, або ж навмисне їх створювала обмеження свободи слова, совісті, віросповідання, права на мирні зібрання, протести, на потреби відродження історичної пам'яті, рідної мови тощо. Йдеться передусім про діяльність згаданих нами Українського культурологічного клубу² та Українознавчого клубу «Спадщина»³, а також Товариства української мови

¹ Пор.: Ісіченко Ігор. Історія Христової Церкви. С. 568.

² Український культурологічний клуб як вісник перемін. URL : https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ukrayinskiy_kulturologichniy_klub_yak_visnik_peremin.html

³ Кубай К. «Спадщина» поповнила архів. *Голос України*, 2021, 12 червня.

імені Т. Шевченка¹ та «Меморіалу» імені В. Стуса². Це вони виступили з ідеєю створення Ініціативного Комітету з відродження УППЦ. А точніше, як згадує Лариса Лохвицька – делегатка Першого Собору УАПЦ й членкиня єпархіальної ради УАПЦ, поштовх до створення Ініціативного комітету надав В'ячеслав Чорновіл³. Чесно кажучи, ми не знаходимо якогось історичного свідчення про те, що ідея створення Ініціативного комітету з відродження УАПЦ зародилася в церковних колах. Чого не скажемо про УГКЦ. В них діяла Ініціативна група з захисту прав і свобод греко-католиків ще з кінця 70-х років, коли Церква перебувала у підпіллі, а її Глава Йосип (Сліпий) – в ув'язненні.

Майбутній Голова Ініціативного комітету о. Богдан Михайлечко прибув в Україну на початку лютого 1989 р. і тут же потрапив у вир бурхливих суспільно-політичних подій. Уже 11–12 лютого 1989 р. він узяв участь в установчому з'їзді ТУМ. Виступаючи на з'їзді, священник звернув увагу, що церковні ієрархи РПЦ в Україні проігнорували таким поважним зібранням. Він справедливо наголосив, що цей саботаж означає, що духовний провід УПЦ МП не поділяє цілей і завдань Статуту Товариства⁴. Власне на цьому з'їзді ухвалили рішення про створення Ініціативного комітету з відродження УАПЦ, про обрання Богдана Михайлечка його головою, а також про порушення клопотання перед урядом УРСР про реабілітацію закатованого сталінським режимом духовенства. Учасники з'їзду вимагали від Президій Верховних Ради СРСР й УРСР визнати та зареєструвати УАПЦ.

Комітет ставив собі за мету створити громади УАПЦ по всій Україні, а не лише у Києві. Але не було священників готових служити в УАПЦ, а найгірше – не було ієрарха, який міг би поставляти в священничий сан. Була й низка інших об'єктивних чинників⁵. Не вийшло зареєструвати статут громади св. Миколи Набережного в Києві на Подолі⁶. Як підсумовує отець Олег Полянко, трудно

¹ Статут ТУМ ім. Т. Шевченка. *Літературна Україна*. Київ, 1989, 2 березня.

² Легендарні рухівці. *Слово Просвіти*. 2022, 21 січня.

³ Лохвицька Л. Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, 5-6 червня 1990 р. *Історична правда*. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/06/5/157629/>

⁴ Володимир Черпак. Цит. праця.

⁵ Ісиченко І. Цит. праця. С. 568.

⁶ Там само.

Богдана Михайличка в Києві виявилися даремними¹. Від тоді логістичний центр боротьби за автокефалію перенесли до Львова.

Переїхавши голова Ініціативного комітету розпочав активно просвітницьку діяльність, в результаті чого, 19 серпня (в День свята Преображення Господнього) – громада святих Петра і Павла, яку очолював отець Володимир Ярема урочисто проголосили про вихід з РПЦ і перехід в УАПЦ. За ними пішов отець Іван Пашуля. Один із очевидців тих подій – священник Дмитро Лисак згадував, що за цю «активність отців Ярему та Пашулю уже хотіли позбавити сану. Власне, це й пришвидшило проголошення УАПЦ»². Далі отець Володимир оголосив Звернення Комітету з відродження УАПЦ: 1) створення місцевих і регіональних комітетів з відродженню УАПЦ; 2) проведення парафіяльних зборів з метою ухвалення офіційних рішень про вихід з юрисдикції московського патріархату, про підтвердження непохитної вірності рідній Церкві та про зобов'язання згадувати Службою Божою ім'я Вселенського патріарха³.

На Службі Божій присутнім був отець Богдан Михайличко, який звернув увагу вірян на важливості підтримки ініціативи настоятеля й громади церкви святих рівноапостольних Петра і Павла. Він критикував РПЦ за її імперіалістичну політику й стверджував, що Московія не має жодного морального права верховодити в Українській Церкві⁴.

За результатами цих подій, Ініціативний комітет звернувся до Константинополя, а також уповноваженого у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Львівській області. Ідейні натхненники автокефального руху просили патріарха Димитрія визнати їхнє право на церковно-релігійне самовизначення й благословити перехід під омофор митрополита Мстислава Скрипника або митрополита Василя (Федака).

¹ Полянко О. Перехід з УПЦ ПМ до УПЦ КП на Буковині. С.4.

² Дмитро Лисак: «Тішуся тим, що наша праця не була марною». *Вільне життя*. 2020, 21 січня. URL : <https://vilne.org.ua/2020/01/o-dmytro-lysak-tishusya-tym-shho-nasha-pratsya-ne-bula-marnoyu/>

³ Ісиченко І. Цит. праця. С. 570.

⁴ Там само.

Але патріарх Димитрій не хотів брати на себе відповідальності за вирішення українського церковного питання. Побоюючись звинувачень з боку РПЦ, а також уряду УРСР, адже ініціатива львівських священників ним не схвалювалася, ухилився від безпосередньої участі в церковній дипломатії, але й не став остеронь. Його Всесвятість благословив архієпископа Скопелоського Всеволода (Майданського) передати до Львова антимінс¹ і, по суті, підтримав у такий спосіб прихильників відродження УАПЦ. За отцями Михайлечком, Пашулею та Яремою пішли інші львівські священники – Мирослав Максимович, Степан Жигало, Мар'ян Балаш, Микола Малетич (з 1996 р. – єпископ УАПЦ, а з 2015 – її Предстоятель), Микола Кавчак, Євген Василенко та ін.

Паралельно в Львові з'явився архієпископ Іван (Боднарчук) – колишній ієрарх УПЦ МП, а, отже й РПЦ. Прибув відлучений від РПЦ архієпископ Житомирський Іван туди 22 жовтня 1989 р.². Звісно, що такого розвитку подій ніхто не очікував. Багато хто крився в здогадках, чому би це надуспішний архієрей РПЦ раптом захотів очолити рух за відродження, а як виявилось згодом, він мав завдання очолити не рух, а саму УАПЦ, щоби коли прийде пора, згідно з планами спецслужб і митрополита Філарета, розвалити її зсередини. Звісно, що це – лише наше припущення, але чомусь так на це вказує багато очевидних речей, про які ми вже частково згадували, а про решту стане зрозуміло з написаного нижче. Так само, чимало поставилися до цього стану речей цілком негативно. Обурення й недовіра зародилася не лише серед парафіян св. Петра і Павла, а й багатьох політиків Галичини, які за тих обставин переорієнтувалися на підтримку боротьби за легалізацію УГКЦ.

Попри маніпуляції, бридкі для згадування інсинуації та негідні архієрейського сану, вчинки Львівського митрополита, а водночас відданого до глибини власного єства радянським спецслужбам агента Никодима (Руснака), автокефальний рух швидко поширювався: одна за одною з-під юрисдикції московського патріархату виходили українські парафії по всій Західній Україні і не тільки.

¹ Полянко О. Перехід з УПЦ МП до УПЦ КП на Буковині. Чернівці, 2010. С.5.

² З історії УАПЦ : Львівська єпархія. URL : <https://uaoc.lviv.ua/jeparkhija/iz-istoriji-uapc/>

Хай там як, але Львів і місцеве духовенство прийняли Владику Івана. Для зміцнення своєї позиції, він почав висвячувати близьких собі людей. Спочатку Владика висвятив в диякони, а згодом і в пресвітери Юрія Бойка, а потім свого рідного брата Івана Боднарчука на єпископа з іменем Василь¹. В ці самі дні, що відбулося свячення, митрополит Іван Боднарчук провів Перший єпархіальний собор УАПЦ², на якому проголосив себе «Першоієрархом» УАПЦ. Під його проводом було створено Церковну раду й затверджено Статут УАПЦ. Почали з'являтися громади УАПЦ не лише на правобережній, а на лівобережній частині України. Здається, до кінця 1989 р. Церква налічувала понад 100 парафій фактично по всій Україні.³

Прихильники відродженої УАПЦ розуміли, що присутність і націєтворчий вплив Церкви всеукраїнським, а тому постійно намагалися перенести її духовно-управлінський центр у Київ і якомога далі – на східні та південні терени України. 10 березня 1990 р. в Києві було звершено першу Літургію в церкві св. архистратига Михаїла (Музей народної архітектури і побуту). З тих пір Службу Божу там відправляли кожної неділі⁴.

Дуже швидко було розв'язано ієрархічну кризу. Навмисне, не дочекавшись приїзду митрополита Мстислава (Скрипника), митрополит Іван разом з єпископом Варлаамом (Ільющенком) та Вікентієм (Чекаліним) висвятили у єпископи кількох священників, серед яких уже згаданий нами брат Владики Івана Іван, який став єпископом Василем і був призначений на Тернопільсько-Бучацьку кафедру.

7 квітня 1990 р. священника Степана Абрамчука – поставили єпископом Івано-Франківським і Коломийським з ім'ям Андрій, а 28 квітня клірика Івано-

¹ Ухвала Львівської міської ради № 6 від 04. 04. 90 р. «Про обрання складу постійних комісій Львівської міської Ради народних депутатів двадцять першого скликання». URL : https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D1%85%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B2%D1%96%D0%B4_04.04.1990_%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D0%B9_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97

² Ісіченко І. Цит. праця. С. 572.

³ Воронин О. Цит. праця. С. 108.

⁴ Там само.

Франківського кафедрального собору Михайла Ковальчука – на єпископа Чернівецького і Хотинського (в чернецтві – Данило).

29 квітня 1990 р. відбулося свячення в єпископи отця Василя Романюка. Родом з Гуцульщини, політв'язень, член Гельсінської спілки, він служив в Америці, а навесні 1990 р. повернувся на рідну Батьківщину, щоби стати єпископом, а згодом і Патріархом УАПЦ Київського Патріархату.

Свячення тривали й 19 травня 1990 р. було висвячено єпископа для Луцько-Волинської кафедри. Ним став отець Іван Грох (в чернецтві – Миколай), а за ним – отця Миколая Балащука – на єпископа Чернігівського та Сумського з ім'ям Роман. І на останок, єпископського достоїнства на нетривалий час сподобився Іван Масендич (єпископ Антоній), який до цієї миті вважався настоятелем парафій храму Різдва Пресвятої Богородиці в Баку.

Отже, з одного боку, митрополит Іван начебто розв'язав ієрархічну кризу в УАПЦ, а з другого – утворив собі надійний тил. Але разом з тим, «Першоієрарх» викликав на себе підозру і навіть недовіру. Патріарх Мстислав вжив заходів для нейтралізації його впливу й замість митрополита Івана Головою Патріаршої ради призначив єпископа Антонія (Масендича). Звісно, що конфлікт продовжувався. І, зрештою, дійшло до того, що наприкінці квітня 1990 р. відбувся Синод єпископів, який ухвалив рішення вивести «Першоієрарха» УАПЦ зі складу єпископату.

Схоже, митрополит Іван був готовий до такого розвитку подій. Він тут же звернувся до своєї рідної структури – РПЦ з проханням, щоби та прийняла «блудного сина». Але 11 червня 1993 р. Синод РПЦ не лише відмовив, а й черговий раз засудив його розкольніцькі дії. Владику Івана прийняв патріарх Філарет: спочатку Його Святість його направили на Дрогобицько-Самбірську, а пізніше – Луцьку. Але за дуже короткий термін по цьому митрополит Іван загинув в автопригоді, дорогою на храм у село Чаруки¹.

Повертаючись до розвитку автокефального руху й утвердження УАПЦ, варто наголосити, що 5-6 червня 1990 р., попри навмисне відтермінування приїзду в

¹ Преловська І. Діяльність митрополита Іоанна (Боднарчука). С.168-172.

Україну митрополита Мстислава Скрипника, застереження КГБ, наглядачі якого зустрічалися з впливовими делегатами Собору, його все ж таки проголосили Патріархом УАПЦ. Митрополит Мстислав знав наперед, що не зможе прибути на Собор. У зв'язку з цим він звернувся з листом до всіх «найпочесніших отців і архиєпископів», які готували Собор і, зокрема до тих, хто мав скласти його Президію. Його блаженство, окрім вітання і наголосу на тому, що вони зібрані Промислом Божим, зізнавався, що йому дуже болить через те, в цю вирішальну в житті українського народу добу він не зможе взяти участь в освяченому Духом Святим Соборі, не зможе потішити отців Собору своїми порадами, джерелом яких є довголітній досвід служіння Богові, Його Святій Церкві та народові¹. Водночас митрополит Мстислав дав кілька порад. Зокрема, Владика закликав отців Собору «не вірити тим улесливим і відомим нам недругам, що мають відвагу прикривати свою нищість почесним йменням Український. Ці слуги темних сил готові вже обдарувати нас «своєю автокефалією». Чуйте і вважайте та добре пам'ятайте, що автокефалія з чужих «ласкавих» рук не береться. Це почесне місце в лоні Вселенської Православної Церкви здобуває кожний побожний народ жертвою своїх мучеників і страдників та довголітньою усердною працею над збагаченням скарбниці духовних цінностей Вселенського Православ'я взагалі, а побожного українського народу зокрема»².

Слід пам'ятати, що на час скликання собору (третій день Зелених Свят) УАПЦ мала вже 7 архієреїв.³ Собор добре описали сучасні дослідники. Не так давно вийшли друком матеріали його діянь⁴. У цьому контексті потрібно зауважити на працях Лариси Лохвицької⁵ та Ірини Преловської⁶. Між тим, нам

¹ Звернення митрополита Мстислава (Скрипника) до Президії Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ. *Історія Української Православної Церкви* / Дмитро Гордієнко, Віталій Клос та ін. Харків : Фоліо, 2018. С. 232.

² Там само.

³ Ісиченко І. Цит. праця. С. 577.

⁴ Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 5-6 червня 1990 р. Документи і матеріали / Упорядник І. М. Преловська. *Апологет*. Богословський збірник Львівської Духовної Академії УПЦ КП. Львів, 2007. № 1-2 (12113). 125 с.

⁵ Лохвицька Л. Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, 5-6 червня 1990 р. *Історична правда*. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/06/5/157629/>

⁶ Преловська І. Цит. праця. С. 171.

видається, що й їм не вдалося уникнути тенденційності в оцінках деяких епізодів, постатей та рішень.

На першій сесії – 5 червня 1990 р. – головна доповідь належала митрополиту Івану (Боднарчуку), за результатами якої було проголошено Київський Патріархат. Далі виступали Є. Сверстюк, С. Головатий та єпископ Володимир Романюк. Після них слово взяв отець Володимир Ярема. Виступивши з палкою промовою про українську церковну ієрархію та те, яким має бути духовний провід УАПЦ, саме він запропонував обрати Предстоятелем УАПЦ Київського Патріархату Мстислава (Скрипника), а митрополита Івана Боднарчука, якщо він погоджується, – намісником Патріарха. Собор сповістив телеграмою Константинополь про діяння Собору й про те, що Україна має свого Патріарха¹. Майбутній Патріарх УАПЦ заохочував до боротьби прикладом мучеників за рідну Церкву і, зокрема, жертвою славного митрополита Василя Липківського: «Це тяжке завдання легше буде виконати, коли під час цієї почесної праці будете прислухатися до страдного гомону з відомих і невідомих могил мучеників і страдників нашого народу, на чолі яких перед Небесним Престолом стоїть священномученик блаженної пам'яті Митрополит Василь Липківський»².

Другого дня на Собор прибуло на 150 делегатів менше (547). Спочатку було зачитано Звернення митрополита Мстислава до учасників Собору. Опісля обговорювали зміст листа до генсека Михайла Горбачова. Загалом того дня перечитували всі листи, відозви та послання, які надходили з різних кінців світу й України на адресу Першого Всеукраїнського собору УАПЦ.

2 жовтня 1990 р. Верховна Рада УРСР змушена була узаконити діяльність відродженої УАПЦ, а вже 19 жовтня в Україну приїхав щойно обраний Патріарх Мстислав. Попри ходне сприйняття, а точніше, жорстоке несприйняття кагебістами та радянськими партноменклатурщиками, незважаючи на стійку опозицію митрополитів Івана та Філарета до Його Святості, інтронізації Патріарха

¹ Преловська І. Цит. праця. С. 171.

² Звернення митрополита Мстислава (Скрипника) до Президії Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ. С. 232.

Київського і всієї України Мстислава таки відбулася. Тріумфальне прибуття Мстислава Скрипника до Києва сприймалося простими православними українцями як в'їзд Христа Спасителя в Єрусалим. Патріарх увійшов до Святої Софії і в найдревнішій святині українського народу звершив подячний молебень. А далі – упродовж місця – Патріарх Мстислав об'їхав її головні міста України та відвідав її найбільші історичні святині. Інtronізація відбулася 18 листопада 1990 р. в Св. Софії київській.

Вдруге Патріарх Мстислав прибув в Україну наприкінці березня 1991 р., побувши на кафедрі понад чотири місяці. За цей час він встиг багато зробити і, зокрема, створити Патріаршу канцелярію з низкою комісій та висвятити трьох нових єпископів. Так, 23 1991 р. червня єпископом Кам'янець-Подільським і Хмельницьким став Антоній (Фіалко), 30 червня – на єпископа Лубенського висвятили Полікарпа (Пахолюка), а 21 липня – було висвячено єпископа на Дніпропетровську і Запорізьку кафедру. Ним став Пантелеймон (Романовський)¹.

Щоправда більшість з цих ентузіастів дуже швидко зрадити УАПЦ. За владиками Полікарпом і Пантелеймоном пішов у розкол єпископ Миколай (Грох)², а потім Антоній (Масендич) та інші зрадники. А ті, що кажуть, що вони вірні, ті пересвятилися у Патріарха Філарета й сиділи тихіше води і нижче трави. Щоправда деякі з них, користуючись розколом та конфліктом між Блаженнішим Епіфанієм і Почесним Патріархом Філаретом, підняли голови і, замість розбудовувати єпархії, вішають усіх здохлих псів (своїї бездіяльності) на Його Святість.

Активне включення митрополита Філарета в боротьбу за автокефалію очолюваної ним Церкви призвело до того, що 6–7 травня 1992 р. РПЦ на своєму Синоді відсторонила його від керівництва УПЦ МП, а на Синоді від 21 травня – замість нього Предстоятелем призначили уже згадуваного не раз митрополита Никодима (Руснака) [на той час він уже був Харківським і Богодухівським]. Крім

¹ Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. 136 с.

² Ісиченко І. Цит. праця. С. 577.

цього, він уже давно підтвердив свою україноненависницьку позицію, хоч, як і Онуфрій (Березовський) – народилися в глухих селах Буковинського краю.

Саме його обрали для реалізації сценарію розколу шляхом проведення неканонічного Архієрейського собору УПЦ МП. За дату було визначено – не пізніше Зелених свят, які того року припали на 14 червня. Зібрання призначили на 27 травня, а місцем проведення обрали Харків, де господарював владика Никодика. Це зібрання увійшло в історію РПЦ як «Харківський Архієрейський собор УПЦ»¹, але насправді то був псевдособор, оскільки його діяння – неканонічні. Процедурою скликання порушено низку церковних правил, зокрема 34-е апостольське правило та 14-е правило Двократного Константинопольського собору (861 р.)² і сам статут УПЦ МП. Тим не менше, учасники цього псевдособору (присутніми на зібранні було 16 із 19 всіх архієреїв УПЦ), затвердили зміни до Статуту УПЦ і проголосили Володимира (Сабодана) митрополитом Київським і всієї України заочно.

Звісно, що митрополит Філарет участі в Никодимовому зібранні не брав. На боці Владика залишилося ще три єпископи – Яків (Панчук), Андрій (Горак) та Варфоломій (Ващук). А також Президент України Л. Кравчук, який запевняв його, що в Харкові не буде ніякого собору, а – звичайна зустріч або нарада.

Митрополит Філарет продовжував боротьбу. 7 червня 1992 р., разом із єпископом Почаївський Яковом, нового єпископа для тієї частини УПЦ МП, яка залишилася вірна йому як її законному Предстоятелю – Спиридона (Бабського). Його призначили єпископом Переяслав-Хмельницьким і вікарієм Київської єпархії. Наступного дня було висвячено в єпископи Варсонофія (Мазурака) для Луцько-Волинської єпархії³. Але владика зрадив ідеї автокефалії, попросився назад в УПЦ МП. Його прийняли, але як звичайного монаха.

¹ До питання про канонічні передумови Харківського Архієрейського Собору Української Православної Церкви 1992 року [Доповідь митрополита Волоколамського Іларіона на конференції «Українська Православна Церква на рубежі тисячоліть» (Київ, 28 травня 2012 р.)]. URL : <http://orthodox.org.ua/article/%C2%ABdo-pitannya-pro-kanon%D1%96chn%D1%96-peredumovi-khark%D1%96vskogo-arkh%D1%96%D1%94reiskogo-soboru-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravosl>

² Див.: Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих Отців. Київ, 2008. С. 12 та 207.

³ Щодо ролі патріарха Філарета в архієрейських хіротоніях. URL : <https://www.religion.in.ua/main/oficiyno/2742-shhodo-rol-patriarxa-filareta-v-arxiyejskix.html>

Дехто схильний вважати, що процес відродження УАПЦ пов'язаний із церковно-релігійною політикою першого президента України Леоніда Кравчука. В цьому доля правди є. Але полягає вона не в щирій любові до відродження розстріляної УАПЦ, а в тому, що він розумів, що автокефальний рух не зупинити. А тому потрібно було думати, як його очолити. Як зробити так, щоб УАПЦ очолила вірна йому, державі, партноменклатурі і спецслужбам людина у високому сані. Словом, Л. Кравчуку потрібна була своя людина, яка би очолила нову УПЦ МП. Тому було зроблено ставку на митрополита Філарета, якого з очільником держави об'єднувало все, окрім відродження й побудови репресованої УАПЦ. Незаперечним фактом є те, що вони завжди звіряли свої дії, а тому, як любив говорити Л. Кравчук, – «усе робили правильно»!

До цих «правильних» дій вони зачисляють і боротьбу з автокефальним рухом, з Народним Рухом України і багатьма іншими національно-патріотичними організаціями, які боролися за відновлення державної незалежності та відродження УАПЦ. Об'єднавшись, свої зусилля вони спрямували на компрометацію борців за автокефалію. Отже, з УАПЦ боролася і державна влада, й обидві частини УПЦ МП – так звана «Філаретова» й «Сабоданова».

2.3. Політичний розкол в Українському православ'ї й курс УПЦ (МП) на остаточне зближення з РПЦ

Але митрополит Філарет доволі швидко зрозумів, що не боротися треба з УАПЦ, а за те, як її очолити. Після червня 1992 р., коли його усунули з Київської митрополичої кафедри, піддали анафемі і розпочали роботу з підготовки Харківського псевдособору, він став на шлях побудови в Україні незалежної Помісної Церкви, з якого не звертав аж до конфлікту з Митрополитом Епіфанієм, що стався після отримання Православною Церквою України Томосу, що призвело до відокремлення Почесного Патріарха від ПЦУ.

І справді, весна-літо 1992 року стали переломним етапом на бурхливому шляху боротьби за автокефалію. Митрополит Філарет, не визнаючи рішення Харківського псевдособору (цілком справедливо) й не узгоджуючи з Святійшим Мстиславом як Предстоятелем УАПЦ (цілко, але несправедливо), заручившись підтримкою влади і, зокрема, Л. Кравчука, провів у Резиденції на Пушкінській, 36 нараду єпископів, духовенства в мирян (згодом увійшла література УПЦ КП як «Всеукраїнський православний собор»). На ній були присутні приблизно 100 делегатів, з яких 10 – єпископи. Цей Собор мав важливе не лише церковне, а й політичне значення. Він допоміг у реалізації церковних стратегій митрополита Філарета і політичних стратегій кандидата на пост Президента України Леоніда Кравчука. Останній в пошуках підтримки, вагався на кого йому опертися молодого енергійного ставленика і місцеблюстителя Патріарха Мстислава – митрополита Антонієм (Масендича) чи митрополита Філарета, який не приховував своєї опозиційності до них обох. Л.Кравчук зробив ставку на митрополита Філарета, як ієрарха з таким самим, як в нього радянським бекграундом, а владику Антонія просто вдало використали, обвівши наколо пальця. Правда той своє пізніше взяв грошима. Ходили слухи, що він вивіз усю казну УАПЦ в Московію, куди він подався в пошуках теплого місця служіння, а натомість знайшов передчасну смерть.

Собор відбувся 25 червня 1992 р. й постановив:

1. Об'єднати УПЦ і УАПЦ в єдину Українську Православну Церкву – Київський Патріархат.

2. Проголосив, що УПЦ КП – спадкоємниця УПЦ і УАПЦ, а отже, усіх угод, що були коли небудь нею укладені аж до дня Собору. Вона також є власницею й розпорядницею всіх її коштів і майна, включаючи храми, монастирі, навчальні заклади тощо. Всі банківські рахунки УПЦ і УАПЦ автоматично стають рахунками УПЦ КП.

3. Статутом УАПЦ залишається дійсний до прийняття статуту УПЦ КП. Печатки й штамп УПЦ і УАПЦ рівнозначні й можна використовувати і ті, й ті.

4. Главою УПЦ КП Собор проголошує визначає визнавати Святійшого Патріарха Мстислава.

5. У зв'язку з тим, що Патріарх Мстислав перебуває за межами України, має похилий вік (94 роки), що ускладнює керівництво Церквою, натомість існує нагальна потреба зміцнення керівництва УПЦ КП, ввести посаду заступника Патріарха.

6. Заступником Патріарха затвердити Блаженнішого Філарета, митрополита Київського і всієї України.

7. Керуючим справами Київської Патріархії затвердити митрополита Антонія (Масендича) – митрополита Переяславського і Січеславського.

8. Створити Священний синод УПЦ: митрополит Філарет, митрополит Антоній (Масендич), архієпископ Роман (Балашук), єпископ Яків (Панчук), єпископ Петро (Петрусь).

9. Створити Вищу Церковну Раду у складі членів Священного Синоду, священників – Володимира Яреми, Бориса Табачека, Олександра Швеця, Володимира Черпака та епутатів Василя Червонія, Олександра Шевченка й Миколи Поровського¹.

Жертовна любов до України й прагнення повернути українському народові його рідну Церкву були сильніші за важкі випробування, які випали на його Першосвятительську долю. Попри зраду, підступництво, фальш, обман, скрізь зачинені двері (чи то у владні кабінети, чи до українських святинь) інтронізація першого Українського Патріарха все ж відбулася. Церемонія проходила в соборі св. Софії Київської, за участі кількох тисяч вірян 18 листопада 1990 р.

Маніпуляції, до яких вдавалася найвища державна і церковна влада (йдеться, звісно, про РПЦ), були потрібні, з одного боку, щоб до процесу відродження автокефалії якомога менше були долучені представники вільного світу, тому й всіляко зволікали, а то й відверто перешкоджали його приїзду, а коли митрополит Мстислав прибув – стали випробувати його покірність і

¹ Докл. див.: Ісіченко І. Цит. праця. С. 597-598.

смирення на міцність і, з другого – для того, аби протиставити Захід Сходові, сподіваючись у такий спосіб також нейтралізувати вплив Галичини на політичні та церковні процеси, які вийшовши з-під контролю партноменклатури і радянських спецслужб, неминуче вели не лише до відродження УАПЦ, а й проголошення державної незалежності, що припало на 24 серпня 1991 р.

Сучасники тих подій стверджують про доволі жорстокий нехристиянський вчинок митрополита Філарета по відношенню до Патріарха Мстислава. Знаючи, про заплановану Його Святістю поїздку на Чернечу гору, він спеціально «пригнав до Канева кілька десятків вірних РПЦ батюшок, які разом із кедебістами оточили пам'ятник велету українського духу, щоб не допустити до нього велета новітнього часу». Усі, хто супроводжував Патріарха Мстислава, змушені були з боєм спостерігати дивну картину, коли 92-річний старець сидів на підніжку і, затамувавши подих, довго слухав такого ж самого сивочолого як він бандуриста, пісня якого зараз же понесла його душу не лише над Дніпровськими кручами, а й над усією Україною¹.

Та цілком очевидно, що й державна, і церковна влада (йдеться, звісно, про РПЦ) банально прорахувалися, а точніше вийшло, як в народній приказці, коли людина мислить, то Бог креслить!

Опинившись перед загрозою виходу з підпілля й відновлення діяльності УГКЦ, вони сподівалися, що відродження УАПЦ буде достатнім засобом, аби загальмувати її стрімке поширення, принаймні в Галичині. Було розподілено ролі, сфери і межі впливу між РПЦ, яку очолював митрополит Київський і Галицький Філарет, між партномеклатурою, яка контролювали ці процес на законодавчому рівні, КГБ виконувало свої функції, а єпископат – свої, хтось щиро служив пастві та ідеї автокефалії, а хтось ретельно виконував доручення, які на нього були покладені.

Підтримавши процес відродження автокефального руху, влада незчулася, що втягнулася в гру з вогнем. Адже серед ієрархів УАПЦ, окрім тих,

¹ Афанасій Шкурупій. Перший Патріарх православної України. URL : <https://uaoch.com/pershyj-patriarh-pravoslavnoji-ukrajiny/>

які думали, що, взявши участь в експерименті партноменклатури й КГБ, їм вдасться залишитися живими та ще й отримати шанс на просування кар'єрною драбиною, були достойні і гідні цього високого покликання єпископи, які залишалися вірні ідеї автокефалії аж до моменту, коли виповнилася повнота часу й постала в Україні єдина автокефальна церква. До слова тих, хто співпрацювали з останніми, першими «кинули» й не у в'язниці, а в сиру землю). За подібним сценарієм відбулося й з протопресвітером Гавриїлом Костельником (1886–1948), який зіграв ключову роль у проведенні Львівського псевдособору 1946 р., коли було ліквідовано УГКЦ.

Річ у тім, що завдяки таким ієрархам, як Андрій Абрамчук, Василь Боднарчук та Володимир Романюк, національний рух за церковну автокефалію ознаменував не формальний вихід з канонічного підпорядкування українських парафій московському патріархатові, а ідейні, сутнісні трансформації, незаперечним наслідком яких стало відродження УАПЦ. А це на тлі непримиренної боротьби митрополита Філарета з найменшими проявами анамнезу про її існування,¹ розцінювалося як справді єдина, дарована Богом нагода не лише для її відродження як самостійної Помісної церкви, а як віднайдення надійної опори для прискорення націє- і державотворчих процесів, розчищення навмисне заялжених російсько-московським казенним православ'ям чистих духовних джерел українського народу, на сторожі яких століттями стояла його рідна Церква.

¹ Кирило Говорун: «Відбулася олігархізація церкви – олігархи розібрали собі юрисдикції». URL : https://lb.ua/news/2021/08/09/491165_kirilo_govorun_vidbulasya.html

Розділ 3.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА УКРАЇНИ : КОНТРОВЕЗИ КОНСТИТУЮВАННЯ ТА ВИЗНАННЯ

3.1. УАПЦ та УПЦ КП: протистояння і тернистий шлях до Об'єднавчого Собору

Питаннями канонічного оформлення в Україні однієї Помісної Церкви переймався не лише Святійший Патріарх Філарет (Денисенко), який очолив Церкву після загадкової смерті Патріарха Володимира (Романюка) (1993–1995). Керівництво УАПЦ, починаючи з Патріарха Димитрія (Яреми) і аж до митрополита Макарія (Малатича), а й громадськість та проукраїнські політики й Президенти України. Звісно, що з боку останніх було більше спекуляцій церковним питанням, аніж бажанням втілити в життя давню мрію українського народу мати свою хату, з своєю правдою, силою і волею.

Найбільш контраверсійну позицію щодо автокефалії займали Леонід Кучма та президент-втікач Віктор Янукович, які завжди стояли на боці УПЦ МП, але заявляли гасла, які за які боролися справжні ідейні натхненники побудов в Україні УАПЦ. Діяльність В. Януковича була цілковито направлення на підтримку РПЦ на зближення з Москвою. Він сприяв поширенню проросійського політичного лобі в Україні.

Олександр Саган у висновках щодо церковно-релігійної політики Л. Кучми стверджує, що він «так і не визначився щодо моделі конституювання помісної Православної Церкви»¹. Проте, як нам видається, то була планомірна спекулятивна стратегія, яку поза його спиною проводили архітектори режиму кучмізму – В. Медведчук і В. Янукович. Вони зробили все для того, аби попи Московського патріархату підняли високо голови в Україні й, керуючись вседозволеністю, поширили осередки «руського міра» по всій Україні і, навіть у найвіддаленіших селах української Гуцульщини.

¹ Саган О. Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. Київ, 2019. С. 25.

Єдиний, хто щиро боровся за автокефалію УПЦ КП, то це – третій Президент України і Перший Український Президент Віктор Ющенко. Але із-за відсутності послідовної підтримки Константинополя, конструктивної позиції Патріарха Філарета, а головне через могутній вплив прокремлівських політичних партій в Україні, досягнути успіхів не вдалося.

З приходом до найвищого посту в державі Петра Порошенка і війною Росії проти України, заново актуалізувалися онтологічної ваги питання: «Армія. Мова. Віра». Проголошене свого часу Симоном Петлюрою гасло, взяв на озброєння новообраний Президент України. Разом із проукраїнськи налаштованими парламентаріями-державниками в єдності з інтелігенцією і духовними елітами, йому вдалося довести новітній тридцятилітній рух за автокефалію до логічного завершення. Головною ланкою цього процесу, звісно, був Патріарх Філарет і вихований ним єпископат УПЦ Київського Патріархату. Оскільки ієрархи УАПЦ також жили виповненням часу щодо автокефалії, то й вони єдинодушно долучилися до підготовки Всеукраїнського Об'єднавчого Собору. Їх підтримали на цьому шляху два Владики з РПЦ (УПЦ МП) – митрополити Симеон Шостацький і Олександр Драбинко, який у своїй кандидатській дисертації лаяв на чому світ стоїть автокефальні прагнення українського народу, його Мойсея – Святійшого Патріарха Філарета, який, скинувши з своїх рамен москвославне ярмо, взявся ревно вести свою паству до нової Землі Обіцяної.

Видно, що так було угодно Богові: щоби українські борці за автокефалію отримати справжнього Павла, він мав народився і побути якийсь час у тілі Савла. Проте Бог благословив його зусилля, й добрі наміри до єдності єпископату усіх трьох гілок Українського православ'я і сподобив створити передумови для проведення Всеукраїнського Об'єднавчого собору, а відтак і проголошення акту створення Православної Церкви України, без чого Томос про автокефалію залишав би ся мрією.

УАПЦ та УПЦ КП пройшли тернистий шлях тривалого протистояння, зневаги, а іноді й цькування одна одною і, передусім їхніх очільників.

Митрополит Мефодій, будучи вже Предстоятелем УАПЦ, так підсумував перші двадцять років її становлення, утвердження та співпраці з УПЦ КП : «Всі ці роки – від своєї легалізації 1989 р. до наших днів – УАПЦ була переважно гнаною Церквою. Церквою, життя та саме існування якої намагаються замовчати. Церквою, яка ніколи не мала в цій країні упривілейованого статусу. Ми зазнали випробувань наприкінці восьмидесятих, коли вірні та священство УАПЦ мужньо протистояли комуністичному режимові. Ми зберегли свою Церкву у 1992 році, коли держава намагалася об'єднати УАПЦ з групою колишнього ієрарха РПЦ. Леонід Кравчук, Леонід Кучма, Віктор Ющенко – ніхто з них не був вірним УАПЦ, не мав особистої мотивації у захисті її інтересів. Однак, узагальнюючи здобутки УАПЦ впродовж 1990-2010 років, можна констатувати, що нашій Церкві вдалося зберегти свою ідентичність та незалежність впродовж усього цього часу, причому зробити це фактично всупереч конфесійним симпатіям владного олімпу»¹.

Повернення УАПЦ до свого рідного народу, насправді, було нелегким. Але Церква вижила, не розчинилася й не маргіналізувалася, хоча багато хто на це сподівався й, навіть робили все для того, щоб так сталося. Тому заборонили вибори нового Патріарха після смерті Патріарха Димитрія, тому не обійшлося без розправ над єпископами і навіть загадкових смертей, до яких цілком справедливо належить віднести загибель митрополита Івана (Боднарчука) і, навіть, передчасну смерть Патріарха Володимира, не говорячи вже – кончину Антонія (Масендича) та ін.

Хай там, як але український народ і його духовні лідери упродовж усіх останніх тридцяти років безперестанно боролися за автокефалію Української Православної Церкви. Це підтверджує низка документів, в тому числі, оприлюднених Константинополем напередодні дарування Патріархом Варфоломієм Томосу. У канцелярії Вселенського патріарха підтвердили, що

¹ Проголошення Київського Патріархату: здобутки, помилки та шляхи їх подолання. URL : <https://mefodiy.org.ua/progoloshennya-kyivskogo/>

українці «шукали» автокефалії ще 1991 р¹, про що ми так само згадували вище. Важливо, що на також цьому зроблено акцент у Патріаршому і Синодальному Томосі від 6 січня 2019 року. В документі, зокрема йдеться, що, «оскільки благочестива та Богом бережена земля України укріплена та звеличена вищим промислом та отримала свою повну політичну незалежність, державні та церковні керівники якої вже тридцять років палко просять її церковного самоврядування та пліч-о-пліч з народом й суголосно з давніми його проханнями, свого часу зверненими до святішого Апостольського Константинопольського Престолу <...>, однодумно визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України <...> існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядуваною»².

Отже, від проголошення курсу на церковну автокефалію, відродження в Україні УАПЦ та обрання Патріархом Київським і всієї Руси-України митрополита Мстислава (Скрипника) до офіційного визнання шляхом дарування їй Томосу минуло тридцять років. Насправді, це – не так багато. Ми знаємо, що є значно довші періоди набуття церковної автокефалії. Як і знаємо, що довелося витерпіти за цей період з боку Московського патріархату, комуністів, есдеків, регіоналів, антиукраїнського олігархату, ошуканих українських боратів і сестер, які стали носіми ідеології «русского міра» Українським патріархам, починаючи від з Мстислава (Скрипника), Володимира (Романюка), Димитрія (Яреми і завершуючи Патріархом Філаретом (Денисенком). Але не менше важливими і гідними визнання є служіння та праця митрополитів УАПЦ Мефодія (Кудрякова), Макарія (Малетича), Андрія (Абрамчука), Данила (Ковальчука) та ін.

¹ Українці «шукали» автокефалії з 1991 – Вселенський патріархат показав документи УПЦ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2538091-ukrainci-sukali-avtokefaliiji-z-1991-vselsenskiij-patriarhat-pokazav-dokumenti-upc.html>

² Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL : <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>

До цього варто не забувати, що український національний рух за автокефалію рідної Церкви митрополит Філарет підтримав не одразу. Як Екзарх і місцеблюститель Патріаршого престолу РПЦ, він рішуче виступав проти відродження УАПЦ. Як сам стверджував, він знав, що «в умовах СРСР вона ненадовго дозволена» Вона існуватиме рівно стільки, скільки їй дозволить компартія і спецслужби, «лише настільки, наскільки відіграє роль, яку для неї передбачає радянська влада: не допустити розповсюдження Греко-католицької церкви по всій Україні»¹.

Борячись з автокефалією, а не з УПЦ МП, як п'ятою колоною кремля, що значною мірою є дітищем його творчого генію як багаторічного Блаженнішого митрополита Київського і Галицького, було створено передумови для того, аби ця структура Московського Патріархату пустила глибокі метастази в духовне тіло України. Її діяльність, як і кожної промосковської політичної партії чи об'єднання є вкрай руйнівною і загрозливою для існування української державності. І, як не прикро це констатувати, ні військова агресія й повномасштабне вторгнення Росії в Україну, ані військові злочини і геноцид українського народу, ані отримання Православною Церквою України Томосу про автокефалію докорінним чином ситуацію не змінили. В Києво-Печерській лаврі зграя засліплених русмірською ідеологією вірян, під орудою одіозного отця Захарії, продовжують співати гімни про «дзвони, воскрешаючі матушку Русь».

3.2. Проголошення автокефалії Православної Церкви України

З початком війни Московії проти України, окупацією Криму та частини Донецької і Луганської областей, а відтак чим раз активнішої колаборантської діяльності єпископів, священнослужителів, монахів і звичайних адептів «руського міра» «У»ПЦ, питання проголошення церковної автокефальної в

¹ Київський Патріархат і його майбутнє. За заг. ред. прот. Олександра Трофимлюка. Київ, 2012. С. 7.

Україні услід за відсіччю ворогові, вийшло одним із перших на порядок денний національного державотворення та захисту державності.

17 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко спільно з Патріархом Філаретом організував зустріч із лідерами парламентських фракцій, під час якої повідомив, що він підтримує ініціативу ієрархів УПЦ КП та УАПЦ про звернення до Вселенського патріарха з проханням надати автокефалію Українській Православній Церкві. Він публічно заявив, що й сам готовий звернутися до Константинополя, а тому просить підтримки в Верховній Раді цього звернення.

Верховна Рада не зволікала ні дня і вже 19 квітня 2018 р. було проголосовано Постанову щодо звернення Президента України Константинопольського Патріарха Варфоломія. За надання постанови в Україні єдиної Помісної Церкви проголосувало 268 народних обранців.

Петро Порошенко був присутній у залі і в промові, перед голосуванням, наголосив, що ми звертаємося до Константинопольської Церкви як до Церкви-Матері» «по допомогу у подоланні розділення»¹. Президент України підкреслив, що «Томос стане не лише торжеством Православ'я, а й актом відновлення глибокої історичної справедливості <...>. «Томос ще більше укріпить релігійну свободу в Україні, укріпить міжконфесійний мир, посилить права і свободи громадян, які будуть нарешті єдині і перестануть ділитися на нібито канонічних і нібито неканонічних»². А ще Томос, як сподівався П. Порошенко, мав зміцнити державну, видалити рудименти «руського міру» і таке інше. Що дав Томос Україні, наразі судити важко. Але, судячи з риторики кремлівського агресора, за нього доведеться українцям заплатити велику ціну кров'ю своїх синів і дочок.

Процес дарування автокефалії форсували всі, від кого це залежало. І вже 22 квітня 2018 р. Глава держави заявив, що у відповідь на звернення Президента і Верховної Ради України, єпископату УАПЦ, УПЦ КП і представників УПЦ МП, а також місцевих органів виконавчої влади та звичайних вірян

¹ Чорна С. Томос – другий акт проголошення державної незалежності. *Голос України*. URL : 29 грудня 2018.

² Там само.

Константинопольський патріарх розпочав процедури, необхідні для надання автокефалії об'єднаній Українській Церкві.

Автокефальні настрої посилила підготовка до святкування 1030-річчя Хрещення України-Руси. Особливу роль тут зіграла урочиста хода «Молитва за Україну та Українську Помісну Православну Церкву», участь в якій за різними підрахунками взяло від понад сто тисяч українців. Головним місцем для палких промов, покликаних підтримати прагнення українського народу до автокефалії рідної Церкви стала Володимирська гірка. 28 липня (День пам'яті св. рівноапостольного Великого князя Володимира) до присутніх від імені Константинопольського Престолу звернувся митрополит Гальський Еммануїл. Він сказав, що Вселенський Патріарх, нарешті прозрів і не може більше залишатися сліпим і глухим до волянь українців, які вже чверть століття просять Церкву-Матір про підтримку й визнання. Ієрарх також запевнив, що Константинополь розпочав процедуру надання автокефалії у відповідь на звернення Президента, Парламенту та Уряду України. Прикметно, що він визнав їх як спадкоємців «політичних структур Русі»¹.

11 жовтня 2018 р. Священний Синод Вселенського Патріархату ухвалив рішення, яким анулював грамоту 1686 р., згідно з якою Київська Митрополія переходила під тимчасову юрисдикцію Московського Патріархату. Синод постановив відновити її як канонічну територію у складі Вселенського Патріархату. Синод проходив з Вселенська Патріархія також оприлюднила докази анексії Москвою Київської митрополії².

Не менше зацікавленим в наданні Українській Церкві автокефалії й активним борцем за канонічне оформлення в Україні Помісної Церкви був Голова Верховної Ради Андрій Парубій. Він боровся за автокефалію вже тоді, коли Петро Порошенко прислужував московським попам у лаврі. Андрій Парубій особисто зустрічався з делегацією ченців з Атонського монастиря.

¹ Там само.

² Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України. Голос України. 23 лютого 2019.
URL : <http://www.golos.com.ua/article/314091>

5 жовтня 2018 р. провів зустріч з архієпископом Памфільським Даниїлом (США) та єпископом Едмонтону (Канада) та єпископом Іларіоном, призначеними в Київ. Він переконував екзархів Константинопольського патріарха у важливості невідкладного надання Українській Церкві автокефалії словами: «Україні доводиться захищати свою незалежність від біди, яка прийшла з російськими танками і стала великим випробуванням, адже відбувається і військова агресія, і втручання у духовний простір»¹.

19 листопада 2018 р. Голова Верховної Ради візитував Туреччину, під час якої мав аудієнцію з Вселенським патріархом Варфоломієм I. Головне питання, яке вони обговорювали – дарування автокефалії Українській Православній Церкві. Під час спільного брифінгу Патріарх Варфоломій висловив захоплення українським народом. «Ми Вас любимо і благословляємо Вас як Церква-Мати. Я вже кілька разів був в Україні і сподіваюся, що невдовзі знову її відвідаю, – додав Всесвятійший отець»².

З цього моменту, хоч і тривали якісь переговори, зустрічі, конференції тощо, на рівні Вселенського Патріархату завершували технічне оформлення процесу проголошення автокефалії в Україні. 29 листопада 2018 р. Синод Вселенської Церкви схвалив текст Томосу і затвердив проект статуту Православної Церкви України. А вже 15 грудня 2018 р. в святій Софії Київській відбувся Об'єднавчий Собор УПЦ, на якому предстоятелем нової Православної Церкви України обрано митрополита Епіфанія.

Загалом це рішення далось не легко. У роботі Собору участь взяли 200 делегатів. Було запропоновано обирати з певного переліку архієреї-претендентів, серед яких в жодному випадку не мало бути очільників Церков, які пішли на саморозпуск заради об'єднання в одній Помісній Церкві – Патріарха Філарета і Митрополита Макарія, з яких перед тим Патріарх Варфоломій зняв анафеми і визнав законність їх єпископства в Церкві

¹ Чорна С. Томос – другий акт проголошення державної незалежності. *Голос України*. URL : 29 грудня 2018.

² Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України. *Голос України*. 23 лютого 2019. URL : <http://www.golos.com.ua/article/314091>

Христовій. Спочатку було рейтингове голосування згідно зі списком, а потім Собор мав обирати із трьох найрейтинговіших, імена яких було внесено у бюлетень з виборів Предстоятеля ПЦУ.

У «другий тур» потрапили митрополит Переяславський та Білоцерківський Епіфаній (завдяки старанню, дипломатії, ба навіть деспотизму Патріарха Філарета) митрополит Вінницький і Барський Симеон та єпископ Вишгородський і Подільський Володимир (Черпак).

Звісно, що включення в бюлетень останнього було звичайною формальністю, щоб дотриматися Статуту, яким було визначено, що претендентів має бути три. А от вибір між митрополитами Епіфанієм і Симеоном для учасників Собору був далеко не однозначним.

Певна річ, що більша частина представників колишньої УПЦ КП не була готова підтримати ієрарха з РПЦ, чи ж пак «У»ПЦ МП, але також і не сприймала тотальний вплив на вибори, а перед тим на підготовку до Об'єднавчого Собору Патріарха Філарета, який робив усе, щоби нову Церкву очолив його колишній намісник митрополит Епіфанія. Пізніше Його Святість заявлятиме на увесь світ, що «Епіфаній – це помилка моя велика, але не головна»¹.

Ті, хто прагнули будь-що бачити Главою автокефальної УПЦ Блаженнішого Епіфанія, не погоджувалися на дуалістичну управлінську модель, яку пропонували, як нам видається навмисне в провокативних цілях, щоби спрямувати у такий спосіб результати голосування в бік кандидатури митрополита Симеона. Також серед учасників Собору лунали нічим не підкріплені голоси, що, як ми виберемо Головою Церкви представника «У»ПЦ МП, то він стане символом міжцерковного примирення й це стимулюватиме переходи з Московського патріархату до ПЦУ. Що з того вийшло і хто мав рацію добре видно вже з цієї маловіддаленої від того дня перспективи.

¹ Підвезяний М., Коцюба Я. Патріарх Філарет: Епіфаній – помилка моя велика, але не головна... *Главком*. 11 червня, 2019, 10:20 URL : <https://glavcom.ua/country/society/patriarh-filaret-epifaniy-pomilka-moya-velika-ale-ne-golovna-600919.html>

За результатами голосування митрополит Епіфаній набрав всього 36 голосів, а митрополит Симеон – 28. Це при тому, що основу Собору складав єпископат Київського Патріархату.

Константинополь радо вітав цей результат. Українську делегацію для отримання Томосу було запрошено на 5 січня (в переддень Богоявлення) 2019 р. До Стамбулу для отримання Томосу прибули Предстоятель ПЦУ Блаженніший Епіфаній, Президент України П. Порошенко у складі величезної делегація: Андрій Парубій (Голова ВРУ), Степан Кубів (Перший віце-прем'єр-міністр України) та багато інших державних чиновників, церковних владик, священників і мирян. посадові особи й очільники ПЦУ.

Урочисте підписання Томосу відбулося 5 січня під час Служби Божої у храмі св. Георгія Побідоносця. Документ художньо виписав на пергаменті афонський ченець і каліграф Лукас з монастиря Ксенофонт. А 6 січня 2019 р. у цьому ж храмі під час Божественної літургії відбулася церемонія вручення Томосу.

7 січня 2019 р., коли українці відзначають Різдво, митрополит Епіфаній разом п. Порошенком вистави Томос у соборі св. Софії Київської. Але вже 8 січня 2019 р. документ завернули назад у Стамбул, для того, щоб його підписали всі члени Синоду Константинопольського Патріархату, бо вони збираються кожного місяця, але тільки дня 9-го. У такий спосіб Томос підписали всі 12 членів Синоду.

Щойно, 10 січня 2019 р., Томос повернули в Україну, то повезли показати вірянам Рівненської єпархії, розташували його під час молебня в Покровському соборі. А далі почалася передвиборча томосіада, яка завершилася тим, що Патріарх Філарет сказав, що Томос – не такий, на який він сподівався, а Порошенко – звичайний зрадник, а Епіфаній – велика помилка.

Для нас дарування ПЦУ Томосу про автокефалію засвідчує високу зрілість українського народу і здатність до боротьби за власну національно-церковну і національно-державну ідентичність. А тому дякуймо Богу за Його велику милість і дар, якого ми сподобитися, не докладаючи аж надто багато зусиль. І так само щиро просімо, щоб не була надто дорогою ціною плата за цю нашу свободу – церковну і політичну.

3.3. Православна Церква України: сучасний стан і перспективи утвердження як Помісної Церкви

Як уже зазначалося вище, на темі автокефалії Українського православ'я часто спекулювали Президенти України, а надто ж Л. Кравчук, Л. Кучма та В. Янукович. Вони нав'язували українському народові спочатку політику багатовекторності, пізніше двовекторності, при цьому в церковному питанні завжди стояли на боці РПЦ та афілійованої нею структури – УПЦ МП. Повторюючи услід один за одним гасла про незалежну Україну з незалежною Церквою, вони серйозно над розв'язанням цього завдання національного державотворення не займалися, хоча час від часу імітували подібні процеси.

На відміну від згаданих, два інші Президенти України Віктор Ющенко та Петро Порошенко щиро боролися за розбудову й канонічне визнання в Україні Православної Церкви з автокефальним статусом. Але із-за відсутності єдності між гілками влади, підтримки парламенту, а також чіткої й послідовної позиції Константинопольського Патріарха й самого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, досягнути успіхів за каденції В. Ющенка не вдавалося.

Потрібно було випробування віроломною агресією Росії. Багаторічна кровопролитна війна змусила світ по іншому поглянути на Московію й роль РПЦ у православному світі та політичних стратегіях кремля.

Склалися вигідні обставини. Після Революції гідності українці обрали Президентом Петра Порошенка, який порвав з УПЦ МП, переставши ходити на Богослужіння й прислужувати московським попам Свято-Троїцького Іонінського монастиря Києва, де він молився упродовж багатьох років¹, а головне – розірвав стосунки з головним спонсором «руського міра» в Україні Вадимом Новівінським і узяв курс входження в Євросоюз та НАТО. За це в нього забрали бізнес в Росії та окупованому Криму й ще більше заохотили до боротьби за Українську державність і церковну автокефалію.

¹ Каменев М. Як Порошенко Константинополь брав: історія томосу для українського православ'я. URL : <https://hromadske.ua/posts/yak-poroshenko-konstantinopol-brav-istoriya-tomosu-dlya-ukrayinskogo-pravoslavyya>

Патріарх Філарет та представник Президента у Верховній раді Віктор Єленський переконали П. Порошенка, що без вирішення церковного питання в нього нічого не вийде. І так, до слова є насправді. Процес інституалізації та визнання ПЦУ, як самостійної, помісної, автокефальної Церкви, ще не завершено, а тому й немає серйозних здобутків і політичному плані – Україна у страшній війні, але не в Євросоюзі й не в НАТО. Щоправда, вини Президента П. Порошенка тут найменше. Вона більше лягає якраз на плечі Володимира Зеленського, який змінив його на посту держави, а також мав зовсім інші візії щодо розбудови Української держави та власної ролі в цьому процесі.

Розуміючи, що постання та визнання ПЦУ, яка освятить ці вікові прагнення українського народу повернення в спільноту європейських народів і безпекового альянсу, Росія за підтримки РПЦ та УПЦ МП, розпочали так звану спецоперацію, а, по суті повномасштабне вторгнення, аби втримати Україну в орбіті своїх політичних інтересів, а той знищити її державність, що є основою буття кожної автокефальної Церкви.

Варто також не забувати, що і в голові Константинопольського Патріарха загострилися амбіції папізму, а надто ж після того, як церковний імперіаліст Московський патріарх Кирило разом із кількома залежними від РПЦ патріархами проігнорували Критським собором, який скликав Патріарх Варфоломій як перший серед рівних. Також вдалося знайти спільну мову щодо українського церковного питання з Президентом Туреччини Тайїпом Ердоганом і заручитися підтримкою Уряду США. Власне ці та інші чинники сприяли винесенню на порядок денний питання про підготовку і Константинопольським Патріархом процедур з надання Українській Православній Церкві Томосу про автокефалію.

На загальнонаціональному рівні почалася інформаційна кампанія, що мала подвійну ціль, перша з яких – просування Петра Порошенка на другий термін президенства, а друга відновлення історичної справедливості й дарування Україні Томосу про автокефалію її Церкви. Все робилося дуже швидко і форсування процесу певною мірою завадило якісно виконати багато

«домашніх» завдань, які стояли перед Українською Церквою з новим статусом. Найгірше те, що її не вдалося підготовувати до прийняття цього великого дарунку та глибшого усвідомлення особливостей її буття в нових умовах і з новим статусом, а також те, що на об'єднання в одній єдиній канонічній ПЦУ відгукнулися лише два єпископи УПЦ МП. До цього належить додати, що багато важливих речей залишилися закритими не лише від суспільства, а й єпископату тодішніх УАПЦ та УПЦ КП, адже жоден із діючих на той період їхніх очільників до переговорного процесу допущений не був. Звісно, що воно справило конраверсійний вплив і загалом негативно позначилося на внутрішнє життя ПЦУ, її сучасний соцікомунікативний мандат і суспільний договір. Це намагається зараз використати Святійший Філарет для обґрунтування своєї позиції й відмежування від ПЦУ, що не сприяє згуртуванню українських православних вірян навколо одного Пастиреначальника, а відтак і утвердженню в Україні єдиної Помісної Церкви.

Демонструючи спільну відповідальність за майбутнє країни, опираючись на проголошене Симоном Петлюрою гасло: «Армія. Мова. Віра», проукраїнськи налаштовані парламентарії та національно зорієнтовані політичні сили в єдності з інтелігенцією і духовними елітами, підтримали ініціативу Святійшого Філарета Патріарха Київського і всієї Руси-України та Президента України щодо звернення до Константинопольського Патріарха про наданням Українській Церкві автокефалії, до якої вона змагає уже понад тридцять років.

Без жодного перебільшення, головною ланкою цього процесу був і залишиться Святійший Патріарх Філарет, якого Президент України урочисто проголосив Героєм України,¹ а також вихований ним єпископат.

Певна річ, що за дарування Томосу боролася й ієрархія, духовенство та віряни УАПЦ. Вони так само жили виконанням часу й чекали, коли настане та заповітна мить офіційного проголошення та визнання в Україні Автокефальної

¹ Порошенко заявив про присвоєння Філарету звання Героя України. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-filaret-heroi-ukrainy/29698064.html>

Церкви. Однак вони воліли, щоби це сталося без Патріарха Філарета. Тут їхні погляди збігалися з позицією Константинопольського Патріархату.

До автокефального руху ініційованого Президентом України Петром Порошенком і Головою Верховної Ради України Андрієм Парубієм долучилися два ієрархи з РПЦ (УПЦ МП) – митрополити Олександр Драбинко та Симеон Шостацький. Про позицію і ставлення Владики Олександра до боротьби УАПЦ та УПЦ КП за автокефалію можна було би сказати значно більше, проте тут ми не будемо цього робити. Але, якщо читач зацікавлений в цьому, то може самостійно простудіювати, або, бодай, горизонтально прочитати кандидатську дисертацію митрополит Олександра, який, будучи правою рукою митрополита Володимира Сабодана, лаяв на чому світ стоїть рух за автокефалію та Святійшого Патріарха Філарета, який, скинувши з своїх рамен москвославне ярмо, упродовж чверті століття вів українську паству до Землі Обіцяної.

Між тим, навіть на прикладі участі в автокефальному русі Владики Філарета, може скластися враження, що для того, аби борці за державну і церковну незалежність отримати справжнього апостола Павла, він спочатку бути Савлом. Як одного, так і другого Бог обрав, щоби вони йшли і принесли плід (Ів. 15, 16). Як би ми не ставилися до постаті Святійшого Філарета, важко заперечити, що Бог благословив його зусилля, й добрі наміри до єдності єпископату усіх трьох гілок Українського православ'я і сподобив створити передумови для проведення Всеукраїнського Об'єднавчого собору, а відтак і проголошення акту створення Православної Церкви України, без чого Томос про автокефалію залишав би ся й надалі рожевою мрією.

УАПЦ та УПЦ КП пройшли тернистий шлях тривалого протистояння, зневаги, а іноді й цькування одна одною і, передусім їхніх очільників. Митрополит Мефодій, будучи вже Предстоятелем УАПЦ, так підсумував перші двадцять років її становлення, утвердження та співпраці з УПЦ КП : «Всі ці роки – від своєї легалізації 1989 року до наших днів – УАПЦ була переважно гнаною Церквою. Церквою, життя та саме існування якої намагаються замовчати. Церквою, яка ніколи не мала в цій країні упривілейованого статусу.

Ми зазнали випробувань наприкінці восьмидесятих, коли вірні та священство УАПЦ мужньо протистояли комуністичному режимові. Ми зберегли свою Церкву у 1992 році, коли держава намагалася об'єднати УАПЦ з групою колишнього ієрарха РПЦ. Леонід Кравчук, Леонід Кучма, Віктор Ющенко – ніхто з них не був вірним УАПЦ, не мав особистої мотивації у захисті її інтересів. Однак, узагальнюючи здобутки УАПЦ впродовж 1990-2010 років, можна констатувати, що нашій Церкві вдалося зберегти свою ідентичність та незалежність впродовж усього цього часу, причому зробити це фактично всупереч конфесійним симпатіям владного олімпу»¹.

Повернення УАПЦ до свого рідного народу, насправді, було нелегким. Але Церква вижила, не розчинилася й не маргіналізувалася, хоча багато хто на це сподівався й, навіть робили все для того, щоб так сталося. Тому заборонили вибори нового Патріарха після смерті Патріарха Димитрія, тому не обійшлося без розправ над єпископами і навіть загадкових смертей, до яких цілком справедливо належить віднести загибель митрополита Івана Боднарчука і, навіть, передчасну смерть Патріарха Володимира, не говорячи вже – кончину Антонія Масендича та ін.

З початком війни Московії проти України, окупацією Криму та частини Донецької і Луганської областей, а відтак чим раз активнішої колаборантської діяльності єпископів, священнослужителів, монахів і звичайних адептів «руського міра», об'єднаних в афілійованій з РПЦ УПЦ КП та УАПЦ проголошення церковної автокефальної в Україні услід за відсічню ворогові, вийшло одним із перших на порядок денний.

17 квітня 2018 р. Президент України П. Порошенко спільно з Патріархом Філаретом організував зустріч із лідерами парламентських фракцій, під час якої повідомив, що він підтримує ініціативу ієрархів УПЦ КП та УАПЦ про звернення до Вселенського Патріарха з проханням надати автокефалію об'єднаній УПЦ. Президент публічно заявив, що готовий звернутися до

¹ Проголошення Київського Патріархату: здобутки, помилки та шляхи їх подолання. URL : <https://mefodiy.org.ua/progoloshennya-kyivskogo/>

Константинополя з цим проханням, але хоче також пересвідчитися в підтримці цього кроку Верховної Ради¹.

Верховна Рада не зволікала ні дня і вже 19 квітня 2018 р. було проголосовано Постанову щодо звернення Президента України Константинопольського патріарха Варфоломія. За надання постання в Україні єдиної Помісної Церкви проголосувало 268 народних обранців².

Петро Порошенко був присутній у залі і в промові, перед голосуванням, наголосив, що ми звертаємося до Константинопольської Церкви як до Церкви-Матері» «по допомогу у подоланні розділення».³ Президент України підкреслив, що «Томос стане не лише торжеством Православ'я, а й актом відновлення глибокої історичної справедливості <...>. «Томос ще більше укріпить релігійну свободу в Україні, укріпить міжконфесійний мир, посилить права і свободи громадян, які будуть нарешті єдині і перестануть ділитися на нібито канонічних і нібито неканонічних»⁴. А ще Томос, як сподівався П. Порошенко, мав зміцнити державну, видалити рудименти «руського міру» і таке інше. Що дав Томос Україні, наразі судити важко. Але, судячи з риторики кремлівського агресора, за нього доведеться українцям заплатити велику ціну кров'ю своїх синів і дочок.

Процес дарування автокефалії форсували всі, від кого це залежало. І вже 22 квітня 2018 р. Глава держави заявив, що у відповідь на звернення Президента і Верховної Ради України, єпископату УАПЦ, УПЦ КП і представників УПЦ МП, а також місцевих органів виконавчої влади та звичайних вірян Константинопольський патріарх розпочав процедури, необхідні для надання автокефалії об'єднаній Українській Церкві.

Автокефальні настрої посилила підготовка до святкування 1030-річчя Хрещення України-Руси. Особливу роль тут зіграла урочиста хода «Молитва за Україну та Українську Помісну Православну Церкву», участь в якій за різними

¹ Каменев М. Там само.

² Береговий А. У пошуках втраченої єдності. Навіщо потрібна українська помісна церква. *Експрессо*. URL : https://espreso.tv/article/2018/04/19/u_poshukakh_vtrachenoyi_yednosti_navishcho_potribna_ukrayinska_pomisna_cerkva (19 квітня 2018 р.)

³ Чорна С. Томос – другий акт проголошення державної незалежності. *Голос України*. URL : 29 грудня 2018.

⁴ Чорна С. Там само.

підрахунками взяло від понад сто тисяч українців. Головним місцем для палких промов, покликаних підтримати прагнення українського народу до автокефалії рідної Церкви стала Володимирська гірка. 28 липня (День пам'яті св. рівноапостольного Великого князя Володимира) до присутніх від імені Константинопольського Престолу звернувся митрополит Гальський Еммануїл. Він сказав, що Вселенський Патріарх, нарешті прозрів і не може більше залишатися сліпим і глухим до волянь українців, які вже чверть століття просять Церкву-Матір про підтримку й визнання. Ієрарх також запевнив, що Константинополь розпочав процедуру надання автокефалії у відповідь на звернення Президента, Парламенту та Уряду України. «Вселенський патріарх не може залишатися сліпим і глухим до звернень, що вже повторюються понад чверть століття», – наголосив високий гість і уповноважений Апостольським престолом єпископ Еммануїл¹.

11 жовтня 2018 р. Священний Синод Константинопольського Патріархату ухвалив рішення, яким анулював грамоту 1686 р. про передачу Київської Митрополії в тимчасову юрисдикцію Московському патріарху. Синод постановив відновити її як канонічну територію у складі Константинопольського Патріархату. Під час його роботи було оприлюднено докази анексії Москвою Української Церкви наприкінці XVII ст.² за правління гетьмана Івана Самойловича та його свата Київського митрополита Гедеона Святополка-Четвертинського.

Не менше зацікавленим в наданні Українській Церкві автокефалії й активним борцем за канонічне оформлення в Україні Помісної Церкви був Голова Верховної Ради Андрій Парубій. Він боровся за автокефалію вже тоді, коли Петро Порошенко прислужував московським попам у лаврі. Андрій Парубій особисто зустрічався з делегацією ченців з Атонського монастиря. 5 жовтня 2018 р. провів зустріч з архієпископом Памфільським Даниїлом

¹ Вселенський патріарх не залишить Українську церкву — представник Варфоломія.
URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2507248-vselsenskiy-patriarh-ne-zalisit-ukrainsku-cerkvu-predstavnik-vafolomia.html>

² Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України. Голос України. 23 лютого 2019.

² Чорна С. Томос – другий акт проголошення державної незалежності. *Голос України*. 29 грудня 2018.

(США) та єпископом Едмонтону (Канада) та єпископом Іларіоном, призначеними в Київ. Він переконував екзархів Константинопольського патріарха у важливості невідкладного надання Українській Церкві автокефалії словами: «Україні доводиться захищати свою незалежність від біди, яка прийшла з російськими танками і стала великим випробуванням, адже відбувається і військова агресія, і втручання у духовний простір»¹.

19 листопада 2018 р. Голова Верховної Ради візитував Туреччину, під час якої мав аудієнцію з Вселенським патріархом Варфоломієм I. Головне питання, яке вони обговорювали – дарування автокефалії Українській Православній Церкві. Під час спільного брифінгу Патріарх Варфоломій висловив захоплення українським народом. «Ми Вас любимо і благословляємо Вас як Церква-Мати. Я вже кілька разів був в Україні і сподіваюся, що невдовзі знову її відвідаю, – додав Всесвятійший отець»².

З цього моменту, хоч і тривали якісь переговори, зустрічі, конференції тощо, на рівні Вселенського Патріархату завершували технічне оформлення процесу проголошення церковної автокефалії в Україні. 29 листопада 2018 р. Синод Константинопольського Патріархату схвалив текст Томосу і затвердив проект статуту ПЦУ, а вже 15 грудня 2018 р. у св. Софії Київській відбувся Об'єднавчий Собор, на якому Предстоятелем нової ПЦУ обрали Блаженнішого Епіфанія – Митрополита Київського і всієї України.

Загалом ці рішення далися нелегко, щоби не сказати вкрай важко. По суті, спочатку всі капітулювали перед деспотизмом Святійшого Філарета, а пізніше – перед маєстатом митрополита Галльського Еммануїла. У роботі Собору участь взяли 200 делегатів, 64 з яких – у єпископському сані (в тому числі від УПЦ КП – 43; УАПЦ – 15; Вселенський Патріархат – 4; УМЦ МП – 2). По суті, то був Собор Константинопольської Патріархії, який вона доручила провести митрополиту Еммануїлу. Це підтверджують запрошення на Собор від Вселенського Патріарха. Згідно з регламентом, затвердженим в Константинополі,

¹ Там само.

² Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України.

кожен єпископ мав право взяти з собою на Собор одного клірика і мирянина. Отже, в його роботі взяли участь 134 делегати від УПЦ КП, 46 – від УАПЦ, 8 – від УПЦ МП і 12 – від Константинопольського Патріархату, від останнього було ще колишні 2 священники УПЦ МП: отець Богдан Гулямов і Петро Зуєв. Як почесні гості у роботі Собору участь узяв Петро Порошенко і та Андрій Парубій. Перший був там, в тому числі, щоб впливати на Його Святість. Докладніше все про найпотаємніші перипетії Об'єднавчого собору можна прочитати на сторінках «Духовного фронту України»¹.

Якщо дуже стисло, то все це виглядало так. Спочатку одноголосно проголосували за створення Православної Церкви України, а потім – за процедуру обрання Предстоятеля. Далі все йшло за заздалегідь накресленою і схваленою Константинополем схемою, а саме, було запропоновано обирати з певного переліку архієреїв-претендентів, серед яких в жодному випадку не могло бути очільників Церков, які пішли на саморозпуск заради об'єднання в одній Помісній Церкві – Патріарха Філарета і Митрополита Макарія. Вважалося, що все, що міг для них зробити Константинополь – це зняти несправедливі московські анафеми. Наступний крок – рейтингове голосування згідно зі списком і лише потім Собор мав обирати із трьох найрейтинговіших, імена яких було внесено у бюлетень з виборів Предстоятеля ПЦУ².

У результаті в «другий тур» потрапили митрополит Переяславський та Білоцерківський Епіфаній, на чому категорично наполягає Патріарх Філарета, коли йому пояснив митрополит Еммануїл, що його ім'я за жодних обставин не може бути включене до бюлетеня для голосування, митрополит Вінницький і Барський Симеон та єпископ Вишгородський і Подільський Володимир (Черпак). Включення в бюлетень останнього – звичайна формальність, щоби дотриматися вимог Статуту про трьох претендентів. А от вибір між митрополитами Епіфанієм і Симеоном для учасників Собору був далеко не однозначним.

¹ Казус Філарета. Частина третя. URL : <https://df.news/2020/02/17/kazus-filareta-chastyna-tretia/>

² Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України.

Певна річ, що більша частина представників колишньої УПЦ КП не була готова підтримати ієрарха з РПЦ, чи ж пак «У»ПЦ МП, але також і не сприймала тотальний вплив на вибори, а перед тим на підготовку до Об'єднавчого Собору Патріарха Філарета, який робив усе, щоби нову Церкву очолив його колишній намісник митрополит Епіфаній. Пізніше Його Святість заявлятиме на увесь світ, що «Епіфаній – це помилка моя велика, але не головна».¹

Ті, хто прагнули будь-що бачити Главою автокефальної УПЦ Блаженнішого Епіфанія, не погоджувалися на дуалістичну управлінську модель, яку проштовхували, як нам видається навмисне в провокативних цілях, щоби спрямувати в такий спосіб результати голосування у бік кандидатури митрополита Симеона. Також серед учасників Собору лунали нічим не підкріплені голоси, що, як ми виберемо Головою Церкви представника «У»ПЦ МП, то він стане символом міжцерковного примирення й це стимулюватиме переходи з Московського патріархату до ПЦУ. Що з того вийшло і хто мав рацію добре видно вже з цієї маловіддаленої від того дня перспективи.

За результатами голосування митрополит Епіфаній набрав всього 36 голосів, а митрополит Симеон – 28. Як не прикро це визнавати, але готуючи вибори Предстоятеля ПЦУ, греки разом з двома єпископами УПЦ МП, мали намір обвести навколо пальця увесь єпископат і колишньої УАПЦ і УПЦ КП. Ось, що говорив пізніше, згадуючи про Собор Владика Олександр: «Ми прийшли з Церкви, єпископат якої мав незаперечний канонічний статус. Внаслідок чого головним пріоритетом для нас було визнання Томосу про автокефалію з боку інших Помісних Православних Церков. Ми розуміли, що ключову роль тут відіграватиме особистість Предстоятеля. Виходячи з чого, прагнули до того, щоб на цей пост був обраний митрополит Симеон – ієрарх, який має канонічну легітимність як в очах єпископату УПЦ МП, так і більшості Помісних Церков».² Чи справедливо було так думати, міркуйте самі, а надто ж з огляду на те, скільки

¹ Підвезяний М., Коцюба Я. Патріарх Філарет: Епіфаній – помилка моя велика, але не головна... *Главком*. 11 червня, 2019, 10:20 URL : <https://glavcom.ua/country/society/patriarh-filaret-epifaniy-pomilka-moya-velika-ale-ne-golovna-600919.html>

² Казус Філарета. Частина третя. URL : <https://df.news/2020/02/17/kazus-filareta-chastyna-tretia/>

багато перейшло за Високопреосвященнішим Симеоном парафій до складу ПЦУ в його ж Вінницько-Барській єпархії.

Між тим Апостольський престол в Константинополі радо вітав результат, проведеного його представниками Собору 15 грудня 2018 р. в Києві. На 5 січня (в переддень Богоявлення) 2019 р. було запрошено українську делегацію для отримання Томосу. З цієї нагоди в Стамбул прибули Предстоятель ПЦУ Блаженніший Епіфаній, Президент України П. Порошенко, Голова Верховної Ради Андрій Парубій, Степан Кубів (Перший віце-прем'єр-міністр України) та багато інших державних чиновників, церковних владик, священників і мирян.

Урочисте підписання Томосу відбулося 5 січня під час Служби Божої у храмі св. Георгія Побідоносця. Документ художньо виписав на пергаменті афонський ченець і каліграф Лукас з монастиря Ксенофонт. А 6 січня 2019 р. у цьому ж храмі під час Божественної літургії відбулася церемонія вручення Томосу.

7 січня 2019 р., коли українці, які звикли відзначати Різдво Христове з мсоковитами, П. Порошенко разом із Його Блаженством виставили Томос у соборі св. Софії Київської. Але вже 8 січня 2019 р. документ завернули назад у Стамбул. Офіційно – для того, щоб його підписали всі члени Синоду Константинопольського Патріархату, бо вони збираються кожного місяця, але тільки дня 9-го. Після того, як Томос підписали усі 12 членів Синоду й документ повернули додому, а вже 10 січня 2019 р. його повезли показати вірянам Рівненської єпархії, розташувавши його під час молебня в Покровському соборі.

Далі почалася передвиборча томосіада, яка завершилася тим, що Патріарх Філарет сказав, що Томос – не такий, на який він сподівався. Так би мовити, «не настоящій», а Порошенко – банальний зрадник, а Епіфаній – велика помилка.

Для нас дарування ПЦУ Томосу – це історичний акт. Він засвідчує високу зрілість українського народу і здатність до боротьби за власну національно-церковну і національно-державну ідентичність. А тому дякуймо Богу за Його велику милість і дар, якого ми сподобитися, не докладаючи аж надто багато зусиль. І так само щиро просімо, щоб не була надто дорогою ціною плата за цю нашу свободу – церковну і політичну.

Український народ і його духовні лідери упродовж третини століття жертовно боролися за церковну автокефалію. Це підтверджує велика кількість заходів і низка напрацьованих документів. Розпочавши процедури з надання Томосу, у канцелярії Вселенського Патріарха підтвердили, що українці «шукали» автокефалії ще 1991 року¹.

З часу дарування Томосу минуло не так багато часу (3 роки), тобто ще зовсім мало, щоби робити якісь глобальні узагальнення та оцінки. Але вже саме його дарування, без жодного перебільшення, є подією історичного значення й підтверджує не лише церковну, а цивілізаційну зрілість українського народу та його держави. З огляду на це, а також у зв'язку з різного роду спекуляціями довкола Томосу, вважаємо за доцільне глибше проаналізувати деякі речі, що увиразнюють не стільки передумови та причини його надання ПЦУ, стільки рельєфніше увиразнити зміст документу як декларації про церковну незалежність і джерело канонічного права.

Зайве доводити, що кожна Помісна Церква є символом самостійності й державного суверенітету країни, а автокефальний статус ПЦУ неодмінно сприятиме утвердженню рівноправності й суб'єктності в тих процесах, які переживає сучасне Вселенське православ'я та Українська держава на шляху набуття статусу суб'єкта в світових політичних, економічних та культурних трансформаціях. Актуалізація потреби ґрунтовнішого аналізу структурно-функціональної природи Томосу зумовлена суспільним запитом на неупереджене позаконфесійне витлумачення його основних канонічних приписів для того, щоби зняти спекуляції довкола тверджень, що буцімто цим документом Константинополь багато в чому обмежив самостійність ПЦУ, перетворивши її на васальну Церкву з гібридним статусом.

Для початку трішки передісторії та пояснення самої дефініції. Слово Томос – грецьке. Воно походить від дієслова відрізати, відкроювати і в перекладі з

¹ Українці «шукали» автокефалії з 1991 – Вселенський патріархат показав документи УПЦ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2538091-ukrainci-sukali-avtokefaliii-z-1991-vselsenskiy-patriarhat-pokazav-dokumenty-upc.html>

грецької букв. означає частина, шматок). На перших порах Томоси мали догматичне значення та спрямування, але з плином часу їх почали задіювати для визначення та офіційного визнання устрою Помісної Церкви. Томоси, як документ, що підтверджує церковну автокефалію Вселенський Патріарх став видавати з другої половини ХІХ ст. З тих пір він набув виняткового значення: став не офіційним, а унікальним у своєму роді документом, який має право видавати лише Вселенський Патріарх один раз і тільки Предстоятелю Помісної Церкви. Виняткове право Константинопольського Патріарха дарувати Томоси з моменту постанови і проголошення себе «Третім Римом» намагається узурпувати очільник Московського Патріархат.

Натомість Томос про автокефалію вперше отримала Церква Еллади (1850 р.). Патріарх Константинопольський Антим IV (1848–1852) в присутності Єрусалимського Патріарха Кирила зняв з Елладської (Грецької) Церкви анафему і затвердив її автокефалію¹. Таким самим документом 1922 р. було відновлено автокефальний устрій Сербської Церкви, хоча деякі дослідники стверджує, що це відбулося 1920 р.² Румунська Церква отримала Томос про автокефалію з рук Константинопольського Патріарха Йоакима IV. Документ урочисто оприлюднили в травні 1885 р., але визнання патріаршого устрою відбулося лише на початку 1925 р.³ Загалом, так було зі всіма молодшими патріархатами, митрополіями та архієпископіями, які входять у структуру Вселенської Церкви. Томосів не мають лише так звані древні Патріархати – Олександрійська, Антіохійська та Єрусалимська Церкви і, звісно ж, сама Константинопольська Церква.

Особливе місце в Диптиху належить РПЦ. Ця структура – єдина, яка не має ані апостольського благословення на заснування єпископської кафедри, ані Дня хрещення, ані Томосу. Натомість, вона зуміла після виходу Римської Церкви,

¹ Саган О. Вселенське православ'я : суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004. С. 578.

² Там само. 579.

³ Там само. С. 525.

яка стояла на першому почесному місці, влізти в диптих і зайняти п'яту позицію. Вселенською Церквою.

Томос, має чітку структуру і містить вступну частину, в якій Вселенський Патріарх обґрунтовує еклезіально історичні підвалини набуття або ж дарування автокефалії. У Томосі ПЦУ про це сказано так: «Відтак, оскільки благочестива та Богомбережена Україна зміцніла і звеличилася Вишнім промислом, і здобула цілковиту політичну незалежність; і оскільки вже понад тридцять років про її церковне самоврядування невтомно просять її державні та церковні очільники – суголосно зі своїм народом, який віддавна й неодноразово звертав ті самі прохання до найсвятішого апостольського Константинопольського престолу, який за багатовіковим канонічним усталенням має обов'язок турбуватися про святі Православні Церкви, які опинилися у потребі, а понад усе – про ті, з якими від початку він пов'язаний канонічними узами і з поміж яких є історична Київська Митрополія, – наша Сумирність із нашими преосвященними митрополитами та всечасними, улюбленими у Святому Дусі братами та співслужителями, виходячи з обов'язку турботи про Велику Церкву Христову й увесь православний світ, задля зцілення тривалих і загрозливих розколів у помісних Церквах, однодумно визначаємо та проголошуємо, щоби вся Православна Церква, яка знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України, з її священними митрополіями, архієпископіями, єпископіями, монастирями, парафіями та всіма церковними установами і перебуває під владою Засновника єдиної, святої, соборної і апостольської Церкви – Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, віднині була канонічно автокефальною, незалежною і самоврядуваною, маючи і визнаючи в усіх церковних справах своїм Першоієрархом кожного свого канонічного Предстоятеля, який носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України»¹.

¹ Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. *Православний церковний календар на 2020*. Київ, 2019. С. 95.

Водночас документом визначено за Предстоятелем ПЦУ не лише титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України», а й вміщено заувагу, що додавати щось до нього, або видозмінювати не припустимо. Експерти одразу запідозрили, що це застереження, якого немає в жодному раніше виданому Томосі, додано спеціально. Патріарша канцелярія спрацювала, так би мовити, на випередження, оскільки для Константинополя було цілком очевидним є те, що автокефальна ПЦУ навряд чи захоче відмовитися від бажання зберегти в титулі її Предстоятеля згадки про засвоєний мільйонами вірян патріарший статус УПЦ, на базі якої відбулося об'єднання¹.

На перший погляд воно може видатися дрібницею. Проте це не зовсім так, адже завдає вагомому удару по нашій історичній пам'яті і національній традиції творення власного церковного передання і, навіть традиції державотворення, яке нерозривно пов'язане з боротьбою за відродження автокефального руху й побудови саме Українського Патріархату, ідея якого з'явилася ще в золоту добу митрополита Петра Могили. Визначений Томосом титул Предстоятеля ПЦУ, на відміну від титулу Предстоятеля УПЦ КП, не відображає той історичний розвиток Української Церкви, досвід і процес боротьби за її становлення як Помісної Церкви, який вона жертвовно пододала, йдучи назустріч визнанню. Навмисне це чи ні, але, згідно із Томосом, історія Церкви Христової в Україні, починаючи з проповіді Андрія Первозванного, її розвитку в давні Київській Русі, Козацькій державі, Гетьманщини та, навіть доби державної незалежності, може бути легко привласнена (а насправді так уже є!) Московським патріархом, який іменує себе «всея Руси», а Константинопольський Патріарх і очільники Помісних Церков нічого на те не заперечують.

Найоб'ємніша за змістом є власне канонічна частина Томосу, в якій обґрунтовано умови та підстави надання ПЦУ автокефалії. Ці вимоги загалом є типовими для всіх документів такого роду. Особливістю вимог, прописаних в Томосі ПЦУ можна вважати те, що в них зроблено акцент на територіально-

¹ Порівн.: Бурега В. Томос для Украины: типичное и специфичное. URL : https://rus.lb.ua/news/2019/01/06/416557_tomos_ukraini_tipichnoe.html.

адміністративному принципі надання автокефалії, а також на тому, що ПЦУ не може поставляти єпископів і засновувати парафії за межами України, а всі існуючі парафії, монастирі і будь-які інші церковні установи в діаспорі підпорядковуються лише Константинопольському Патріарху. Приписи Томосу обмежують юрисдикцію ПЦУ територією Української держави»¹.

В умовах повномасштабної війни Росії проти України ця проблема є вкрай злободенною. Адже мільйони українських вірян, втікаючи від полум'я війни, опинилися поза межами рідної Батьківщини. Переселившись у європейські країни (і не тільки!), вони змушені молитися в храмах чужих юрисдикцій і, здебільшого якраз Московського патріархату, який може й має мати свої громади по цілому світі, а Київська Митрополія, згідно з Томосом, ніде, окрім України. Попри те, що Томос дарований на 5-му році війни й окупації українських територій, в ньому міститься вимога поминати всіх Глав Помісних церков. І Блаженніший Митрополит Епіфаній робив це, згадуючи ім'я віроломного Московського патріарха Кирила аж до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.

Ще однією важливою новелою Томосу є наголос на тому, що вищою судовою інстанцією є Константинопольський Патріарх. Щось подібне є в більшості Томосах, проте в більш ранніх документах цього роду подібні зауваги подавали м'яко, більше як рекомендацію, а не обов'язкову норму.² Томосом також заборонено самостійно змінити назву ПЦУ, її статус, титул Предстоятеля тощо. Натомість вміщено заклик, щоби вона старанно берегла чистоту православного віровчення, ретельно дотримуючись канонів³. Обрання Предстоятеля ПЦУ, як і все інше, що стосується її устрою та внутрішнього життя, також має відбуватися згідно з божественними і священними канонами, Статутом та засадами Патріаршого і Синодального Томосу.

Як відомо, Святійший Патріарх Філарет критикує Томос передусім за те, що в ньому ПЦУ позбавлена права мироваріння. Але, більшість каноністів,

¹ Патріарший і Синодальний Томос... С. 95.

² Див. : Бурега В. Томос для України: типичное и специфичное. URL : https://rus.lb.ua/news/2019/01/06/416557_tomos_ukraini_tipichnoe.html.

³ Патріарший і Синодальний Томос... С. 96.

вважають, що згадка в Томосі про мир не має абсолютної юридичної норми. Прикладом може служити Румунська Православна Церква, Предстоятель якої, згідно з Томосом, мав отримувати мир з Константинополя, проте цей пункт було проігноровано одразу. І, що характерно, на стосунки з Церквою-Матір'ю й іншими Помісними Церквами це жодним чином не вплинуло. Скоріше, навпаки – стало поштовхом до самоствердження й успішної розбудови як національної Помісної Церкви в Румунії. Та, коли Рум.ПЦ надавали Томос визнання Румунського Патріархату, про мир взагалі не згадували. Але це, скоріше за все тому, що визнавали Рум.ПЦ Патріархатом. Отже, є промовисті факти, які варто брати на озброєння, щоб коли ПЦУ в своєму розвитку досягне статусу Українського Патріархату, Константинополь не насмілився згадати нам, до кого, згідно з Томосом, мала би належати українська діаспора, де нам брати мир чи в кого шукати правосуддя.

Іншою спільною рисою Томосів є те, що в них вміщено канонічну норму такого характеру: після виборів нового Предстоятеля Церкви, належить письмово повідомити спеціальними листами (вітальними грамотами) усіх п'ятнадцять Глав Помісних Церков про це обрання для того, щоби вони своєю чергою відреагували й підтвердити прийняття братнього «поцілунку» й євхаристійну єдність. Цей перший крок Предстоятель ПЦУ зробив,¹ але відповіли йому лише Патріарх Олександрійський Феодор II, блаженної пам'яті Архієпископ Кіпрський Хризостом II (помер 7 листопада) та Архієпископ Атен і всієї Греції Іронім II.

Отже, Томос надано не окремій частині розділеного Українського православ'я – УПЦ, УПЦ КП чи УАПЦ, а об'єднаній Київській Митрополії, яка на момент проведення Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 р. входила до складу Константинопольського патріархату. Дарування Патріаршого і Синодального Томосу стало можливим передусім тому, що УПЦ КП та УАПЦ погодилися провести Помісні собори й ухвалити на них рішення про самоліквідацію з метою подальшого злиття в одній єдиній Українській Православній Церкві.

1

27 липня 2019 р. Священний синод ПЦУ, беручи до уваги ухвали Помісних соборів УПЦ КП та УАПЦ від 15 грудня 2018 р. про припинення діяльності та об'єднання, прийняв рішення про припинення юридичних осіб «Київська Патріархія УПЦ Київського Патріархату» та «Патріархія УАПЦ» у зв'язку з їх приєднанням до Київської Митрополії Української Православної Церкви (Православної Церкви України).

Підсумовуючи, варто наголосити, що Томос ПЦУ містить низку канонічних норм, серед яких головні такі:

а) недопустимість зміни титулу Предстоятеля без згоди Церкви-Матері, що чітко визначений Статутом УПЦ (ПЦУ), зареєстрованим Міністром;

б) він регулює не лише мінімальну частоту скликання Священного Синоду, а й вказує на щорічне оновлення його складу (ця новела уже відображено в Статуті Церкви);

в) документ обмежує канонічну територію ПЦУ територією України, а це в умовах окупації (нехай тимчасової) не дозволяє поширенню духовної влади Митрополита Київського і всієї України на значні території етнічної України;

г) обґрунтування претензії Константинопольського Патріарха засновувати в Україні ставропігії та призначати екзархів, що, насправді, має свою давню, проте з доволі суперечливими історичними наслідками традицію. Наприклад, призначення Єремією II Трансом Луцького і Острозького архієпископа Кирила Терлецького Екзархом, який, за іронією долі, услід за князем К. Острозьким, став ідейним натхненником унії Київської Митрополії з Римом, або надання братчикам ставропігій, які, постійно конфліктували і навіть ворогували з церковними ієрархами, підштовхуючи їх в такий спосіб до зміни канонічної юрисдикції¹;

д) право на апеляцію до Константинополя як найвищої судової інстанції, проте це не означає, що це «право» якоюсь мірою обмежує суверенність і незалежність церковного суду ПЦУ;

¹ Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси. Чернівці, 2016. – С. 73-77.

Ще одна юридична особливість документа – в тому, що в ньому згадано не лише ім'я Предстоятеля Церкви Блаженнішого Епіфанія, а й Президента України Петра Порошенка, що напередодні президентських виборів було вкрай важливо. Це саме можна сказати й про згадку імені митрополита Епіфанія. Ми це трактуємо, як завуальовану форму явного і цілковитого відмежування Константинополя від Його Святості Філарета і не лише на завершальному акорді автокефального руху і постанов в Україні Помісної Церкви, а на шляху її утвердження та розвитку в структурі п'ятнадцяти Церков-Сестер Вселенського православ'я, а також і як унеможливлення реалізації моделі дуальності управління в ПЦУ, на яке сподівався Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (1995–2018).

Отже, від проголошення курсу на церковну автокефалію, відродження в Україні УАПЦ та обрання Патріархом Київським і всієї Руси-України митрополита Мстислава Скрипника до офіційного визнання шляхом дарування їй Томосу минуло тридцять років. Насправді, це – не так багато. Ми знаємо, що є значно довші періоди набуття церковної автокефалії. Як і знаємо, що довелося витерпіти за цей період з боку Московського патріархату, комуністів, есдеків, регіоналів, антиукраїнського олігархату, ошуканих українських боратів і сестер, які стали носіми ідеології «руського міра» Українським патріархам, починаючи від з Мстислава Скрипника, Володимира Романюка, Димитрія Яреми і завершуючи Патріархом Філаретом Денисенком. Але не менше важливими і гідними визнання є служіння та праця митрополитів УАПЦ Мефодія Кудрякова, Макарія Малетича, Андрія Абрамчука, Данила Ковальчука та ін.

До цього варто не забувати, що український національний рух за автокефалію рідної Церкви митрополит Філарет підтримав не одразу. Як Екзарх і місцеблюститель Патріаршого престолу РПЦ, він рішуче виступав проти відродження УАПЦ. Як сам стверджував, він знав, що «в умовах СРСР вона ненадовго дозволена» Вона існуватиме рівно стільки, скільки їй дозволить компартія і спецслужби, «лише настільки, наскільки відіграє роль,

яку для неї передбачає радянська влада: не допустити розповсюдження Греко-католицької церкви по всій Україні»¹.

Борячись з автокефалією, а не з УПЦ МП, як п'ятою колоною кремля, що значною мірою є дітищем його творчого генію як багаторічного Блаженнішого митрополита Київського і Галицького, було створено передумови для того, аби ця структура Московського Патріархату пустила глибокі метастази в духовне тіло України. Її діяльність, як і кожної промосковської політичної партії чи об'єднання є вкрай руйнівною і загрозливою для існування української державності. І, як не прикро це констатувати, ні військова агресія й повномасштабне вторгнення Росії в Україну, ані військові злочини і геноцид українського народу, ані отримання Православною Церквою України Томосу про автокефалію докорінним чином ситуацію не змінили. В Києво-Печерській лаврі зграя засліплених русмірською ідеологією вірян, під орудою одіозного отця Захарії, продовжують співати гімни про «дзвони, воскрешаючі матушку Русь».

Перші роки становлення ПЦУ як Помісної Церкви виявився не менш драматичним, аніж увесь шлях боротьби за автокефалію та дарування їй Томосу. Втішання Томосом завершилося разом з програшом Петра Порошенка на виборах, бо новообраний Президент України Володимир Зеленський поставився до Томосу і автокефалії ПЦУ, як, зрештою, до всього українського.

За перші три роки президенства й перебування на посаді Голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті Олени Богдан було створено передумови для відкочування назад здобутків і притуплення державних пріоритетів у релігійній сфері. РПЦ та її філія УПЦ МП цькувала вірян ПЦУ, вішала різного роду ярлики на Президента Порошенка та всіх, хто боровся з канонічне оформлення в Україні автокефальної Помісної Церкви.

Кремлівські та місцеві попи-пропагандисти з Московського патріархату наче мантру повторювали, що ПЦУ ніхто не визнає, що вона насправді не має жодної незалежності, а є частиною Константинопольського Патріархату.

¹ Київський Патріархат і його майбутнє. За заг. ред. прот. Олександра Трофимлюка. Київ, 2012. С. 7.

Державні структури навмисне гальмували переходи з УПЦ МП до ПЦУ. До цього додався конфлікт між Патріархом Філаретом і Митрополитом Епіфанієм, який розгорівся буквально упродовж січня-лютого 2019 року так, що «весна і початок літа 2019 року пройшли під знаком боротьби за владу в ПЦУ між предстоятелем Епіфанієм та Філаретом»¹².

Патріарх Філарет наполягав на реалізації домовленостей, яких було досягнуто у процесі підготовки до проведення Об'єднавчого собору, що без якого дарування Томосу не відбулось би. Йшлося про те, що Його Святість мав здійснювати внутрішнє управління, а Блаженніший Епіфаній, як Глава Церкви, представляти її на світовому рівні. Але такого дуалізму не знає жодна церковна традиція. Тому Митрополит Епіфаній не вважав за потрібне шукати порозуміння, а «ультиматуми» Патріарха Філарета, назвавши це приниженням його як Предстоятеля Помісної Церкви.

Контролези конституювання та визнання ПЦУ мають глибоке історичне підґрунтя. Воно не тривале в часі, але насичене різноманітними подіями та явищами, які й по сьогодні даються взнаки у стосунках між її єпископатом. Від самого початку постановня УАПЦ та УПЦ КП вони стояли на засадах відродження національно зорієнтованих питома історичних українських церков, але йшли не у фарватері, а кожна про себе, конкуруючи та зневажаючи потенціалом одна одною. Попри це, український народ сприймав обидві Церкви як джерело відродження національної духовності, культури, мови, що правда, УПЦ КП все ж міцно трималася старих ликал московського благочестя, чого не можна сказати про УАПЦ.

Все це неминуче вело до глибшого усвідомлення необхідності об'єднання й злиття в одній Православній Церкві України, що, зрештою, й сталося у грудня 2018 року, коли в Святій Софії було проведено Всеукраїнський Об'єднавчий Собор і проголошено створення єдиної Помісної

¹ Томос очима BBC: як українська церква йшла до автокефалії. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50924608>

²Томос очима BBC: як українська церква йшла до автокефалії. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50924608>

Української Православної Церкви. Тому й сьогодні, звичайні віряни не діляться на колишніх «автокефалістів» і «філаретівців» чи «капешників», натомість серед духовенства, на жаль, – буває по всякому.

Перші роки становлення ПЦУ як Помісної Церкви виявився не менш драматичним, аніж увесь шлях боротьби за автокефалію та дарування їй Томосу. Томосіада завершилася разом з перевиборчою кампанією Президента України Петра Порошенка. Спочатку її розігрували на трьох: Петра Порошенка, Блаженнішого Епіфанія та Святійшого Філарета. Навіть не так. Кандидат в Президенти перший раз повіз Томос на поклоніння в Луцьку єпархію і взяв з собою Його Святість Почесного Патріарха Української Православної Церкви (ПЦУ). А потім помалу став відмежовуватися від Патріарха й переорієнтовуватися на Блаженнішого Епіфанія.

Але Петро Порошенко вибори програв, а новообраний Президент України Володимир Зеленський, який ставився до всього українського, м'яко кажучи, нейтрально не ставив собі за мету визначитися з пріоритетами церковної політики, а тим паче на користь ПЦУ.

Все це створило передумови для відкочування назад. Московія цькувала ПЦУ, вішала різного роду ярлики. Кремлівські та місцеві попи-пропагандисти з Московського патріархату наче мантру повторювали, що ПЦУ ніхто не визнає, що вона насправді не має жодної незалежності, а є частиною Константинопольського Патріархату. Обіцяний парад переходів так і не відбувся. А ті незначні переходи, за перші 3 роки, приблизно 600 парафій з понад 12 тисяч виглядали як краплина в морі. А надто ж на тлі, коли в селі, в якому відбувався перехід на користь ПЦУ, влада реєструвала паралельно громаду ПЦУ й «У»ПЦ МП (або залишали стару реєстрації «У»ПЦ МП). У такий спосіб кількість громад ПЦУ справді зросла на кількості парафій, але церковна мережа Московського патріархату в Україні при цьому також не зменшилася.

До цього додався конфлікт між Його Святістю Філаретом і Блаженнішим Епіфанієм. Як справедливо завважили експерти, «весна і початок літа 2019 року пройшли під знаком боротьби за владу в ПЦУ між предстоятелем Епіфанієм та

Філаретом»¹. Річ у тім, що Патріарх Філарет наполягає на реалізації домовленостей, яких було досягнуто у процесі підготовки до проведення Об'єднавчого собору, що без якого дарування Томосу не відбулось би. Йшлося про те, що Його Святість мав здійснювати внутрішнє управління Церквою, а Блаженніший Епіфаній представляти її на світовому рівні. Але такого дуалізму не знає жодна церковна традиція.

Митрополит Епіфаній не вважав за потрібне шукати порозуміння, а «ультиматуми» Патріарха Філарета назвав приниження його як Предстоятеля Помісної церкви. Тоді Патріарх Філарет відмежувався від ПЦУ і взяв курс на відновлення УПЦ КП. Почалася судова тяганина, взаємні звинувачення і конфронтація. Для зміцнення позицій Київського Патріархату Його Святість рукоположив п'ять єпископів, а Блаженніший Епіфаній – одного, а одного відправив на спокій за порушення церковних канонів.

¹Томос очима ВВС: як українська церква йшла до автокефалії. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50924608>

ВИСНОВКИ

Відновлення діяльності УАПЦ й активізація руху за автокефалію наприкінці 80-х років XX століття, або її третє відродження, безпосередньо пов'язані з лібералізацією політики в Радянському Союзі та багатолітніми прагненнями очільника УАПЦ митрополита Мстислава (Скрипника) повернути українському народові його рідну Церкву, що вціліла попри репресії і терор сталінського режиму. Цей процес мав свою внутрішню й зовнішню динаміку: в Україні назрівали вигідні передумови для піднесення ідеї церковної автокефалії й розвою широкого церковно-політичного руху боротьби за відновлення УАПЦ та відновлення Української державності й суверенітету.

Своїм відродженням і конституюванням УАПЦ освятила жертвну боротьбу українського народу за державну незалежність. Просвітницька діяльність єпископату УАПЦ сколихнула приспані комуно-більшовицьким ідеологічним морфієм серця православних вірян на всіх теренах колишньої радянської України. Проголошення церковної автокефалії в Україні має історичні передумови, чіткі церковно-канонічні підвалини та державотворчі детермінанти. Як у відродженні УАПЦ, так і прискорені процесу канонічного визнання ПЦУ провідну роль відіграла держава, але в 90-х роках вона маніпулювала автокефальним рухом і руйнувала його зсередини, щоб не відбулося постанови УАПЦ, а помайдановий період – очолила, щоби привести до логічного завершення. Як і тоді, так і далеко не другорядна роль у цьому русі відводилася Громадянському суспільству, громадсько-культурним і просвітницьким організаціям, науковим і освітнім закладам, а також рядовому духовенству, які займалися на місцях просвітництвом, пропагуючи ідею національної єдності в лоні однієї Помісної Церкви.

Отже, відродження УАПЦ та її визнання Вселенським Патріархатом, реабілітація духовенства відповідали їхнім запитам і політичній ситуації, що склалася, а головне – не суперечили канонам та усталеній практиці надання автокефалії. Для автора роботи, боротьба за автокефалію і дарування

Православній Церкві України Томосу про автокефалію – це невід’ємна й переможна у всіх сенсах частина національної історії українського народу, це – справді щедрий дар Божий, це – велике надбання

Контролези конституювання та визнання ПЦУ мають глибоке історичне підґрунтя. Воно не тривале в часі, але насичене різноманітними подіями та явищами, які й по сьогодні даються взнаки у стосунках між її єпископатом. Від самого початку постанови УАПЦ та УПЦ КП вони стояли на засадах відродження національно зорієнтованих питомих історичних українських церков, але йшли не у фарватері, а кожна про себе, конкуруючи та зневажаючи потенціалом одна одною. Попри це, український народ сприймав обидві Церкви як джерело відродження національної духовності, культури, мови, що правда, УПЦ КП все ж міцно трималася старих ликал московського благочестя, чого не можна сказати про УАПЦ.

Все це неминуче вело до глибшого усвідомлення необхідності об’єднання й злиття в одній Православній Церкві України, що, зрештою, й сталося у грудня 2018 року, коли в Святій Софії було проведено Всеукраїнський Об’єднавчий Собор і проголошено створення єдиної Помісної Української Православної Церкви.

До основних здобутків ПЦУ може зарахувати визнання Грецькою Церквою, але лише тією, яка підтримує Константинополь. Вона першою визнала автокефальний статус ПЦУ. Це сталося восени 2019 р. За нею послідували Александрійська та Критська Помісні Церкви. Визнавши ПЦУ, ці церкви наразилися на нищівну критику з боку РПЦ. Остання розірвала з ними, як і з Константинополем, євхаристійне єднання та церковне спілкування взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біблія : Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. 1416 с.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ : НІСДЛ, 2018. 688 с.
3. Афанасій Шкурупій. Перший Патріарх православної України. URL : <https://uaoch.com/pershyj-patriarh-pravoslavnoji-ukrajiny/>
4. Береговий А. У пошуках втраченої єдності. Навіщо потрібна українська помісна церква. *Експрессо*. URL : https://espresso.tv/article/2018/04/19/u_poshukakh_vtrachenoyi_yednosti_navishcho_potribna_ukrayinska_pomisna_cerkva(19 квітня 2018 р.)
5. Білокінь С. Пам'яті останнього архієпископа УАПЦ 1921 року. *Віра*. 1992. – Ч. 3 (67). С. 6–8.
3. Борак Б. Роль братів – Василя та Івана Боднарчуків – у третьому відродженні УАПЦ. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (5–8 квітня 2022 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2022. С.25-26.
6. Борак Б., Шкрібляк М. Патріарший і синодальний Томос як декларація про церковну незалежність і джерело канонічного права. Гуманітарний дискурс у перспективі ХХІ століття: методологічні засади. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 5-6 листопада 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 238-243.
7. Бурега В. Томос для України: типичное и специфичное. URL : https://rus.lb.ua/news/2019/01/06/416557_tomos_ukraini_tipichnoe.html.
8. Володимир Черпак. Відродження своєї церкви : хронологія подій тридцятирічної давнини, які передували ствердженню Православної церкви України. *День*. № 116. 24 червня 2020 р. URL : <https://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/vozrozhdenie-svoey-cerkvi>
9. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1990.136 с.

10. Вселенський патріарх не залишить Українську церкву – представник Варфоломія. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2507248-vselsenskiy-patriarh-ne-zalisit-ukrainsku-cerkvu-predstavnik-vafolomia.html>
- Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 5-6 червня 1990 р. Документи і матеріали / Упорядник І. М. Преловська. *Апологет*. Богословський збірник Львівської Духовної Академії УПЦ КП. Львів, 2007. № 1-2 (12113). 125 с.
11. Встреча Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева с Патриархом Московским и всея Руси Пименом и членами Синода Русской Православной Церкви. *Правда*. 30.04.1988.
12. Дмитро Лисак: «Тішуся тим, що наша праця не була марною». Вільне життя. 2020, 21 січня. URL : <https://vilne.org.ua/2020/01/o-dmytro-lysak-tishusya-tym-shho-nasha-pratsya-ne-bula-marnoyu/>
13. До питання про канонічні передумови Харківського Архієрейського Собору Української Православної Церкви 1992 року [Доповідь митрополита Волоколамського Іларіона на конференції «Українська Православна Церква на рубежі тисячоліть» (Київ, 28 травня 2012 р.)]. URL : <http://orthodox.org.ua/article/%C2%ABdo-pitannya-pro-kanon%D1%96chn%D1%96-peredumovi-khark%D1%96vskogo-arkh%D1%96%D1%94reiskogo-soboru-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravosl>
14. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ : Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості ; Дух і Літера, 2016. 112 с.
15. Єленський В. Є. Автокефалія. *Людина і світ*. 1997. № 10. С. 3-6.
16. З історії УАПЦ : Львівська єпархія. URL : <https://uaoc.lviv.ua/jeparkhija/iz-istoriji-uapc/>
17. За єдність і перебудову. З прес-конференції митрополита Філарета, екзарха України. *Радянська Україна*. 9 травня 1989 р.
18. Закон УНР «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви» [1] січня 1919 р. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 17. URL : <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/22-1065-1-25-17-jpg/> (9.08.2021).
19. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви // Русская Православная Церковь. 2019. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5515008.html>

20. Звернення митрополита Мстислава (Скрипника) до Президії Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ. *Історія Української Православної Церкви*. Харків : Фоліо, 2018.
21. Звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія // Президент України. 2018. URL: <https://www.president.gov.ua/administration/zvernennya-prezidenta-ukrayini-do-vselsenskogo-patriarha-varf-438>
22. Ісиченко Ігор. Історія Христової Церкви. Харків: Фоліо, 2008. 697.
23. Казус Філарета. Частина третя. URL : <https://df.news/2020/02/17/kazus-filareta-chastyna-tretia/>
24. Каменев М. Як Порошенко Константинополь брав: історія томосу для українського православ'я. URL : <https://hromadske.ua/posts/yak-poroshenko-konstantinopol-brav-istoriya-tomosu-dlya-ukrayinskogo-pravoslavyya>
25. Київський Патріархат – Українська помісна православна Церква. Історико-канонічна декларація Архієрейського собору УПЦ КП від 19 квітня 2007 р. Київ : УПЦ КП, 2007.
26. Київський Патріархат і його майбутнє. За заг. ред. прот. Олександра Трофимлюка. Київ, 2012.
27. Кирило Говорун: «Відбулася олігархізація церкви – олігархи розібрали собі юрисдикції». URL : https://lb.ua/news/2021/08/09/491165_kirilo_govorun_vidbulasya.html
28. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих Отців. Київ, 2008.
29. Кубай К. «Спадщина» поповнила архів. *Голос України*, 2021, 12 червня.
30. Кубай К. «Спадщина» поповнила архів. *Голос України*, 2021, 12 червня.
31. Легендарні рухівці. *Слово Просвіти*. 2022, 21 січня.
32. Липківський В. Відродження української церкви в Українській народній республіці 1917-1921. *Вільна Україна*. 1958. Ч. С. 22–28.
33. Лотоцький О. Автокефалія. Т. 1. Київ, 1999. 203 с.
34. Лотоцький О. Автокефалія: у 2 т. (Репринт). Київ, 1999. Т. 1. 203 с.
35. Лохвицька Л. Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, 5-6 червня 1990 р. *Історична правда*. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/06/5/157629/>

36. Лохвицька Л. Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, 5-6 червня 1990 р. Історична правда. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/06/5/157629/>
37. Мартирологія українських церков у чотирьох томах. Т. 1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. Торонто-Балтимор: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. 1207 с.
38. Нестор Писик. Митрополит Іоан (Боднарчук): життя та архіпастирська діяльність (1929 – 1994 рр.). Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль). Тернопіль-Київ, 2014. С.201 – 211.
39. Олександр (Драбинко), митроп. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусій навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, Дух і Літера, 2018. 684 с.
40. Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL : <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>.
41. Патріарший і Синодальний Томос про надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. *Православний церковний календар на 2020*. Київ, 2019. С. 95.
42. Підвезяний М., Коцюба Я. Патріарх Філарет: Епіфаній – помилка моя велика, але не головна... *Главком*. 11 червня, 2019, 10:20 URL : <https://glavcom.ua/country/society/patriarh-filaret-epifaniy-pomilka-moya-velika-ale-ne-golovna-600919.html>
43. Полянко О. Перехід з УПЦ ПМ до УПЦ КП на Буковині. Чернівці, 2010.
44. Порошенко заявив про присвоєння Філарету звання Героя України. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-filaret-heroi-ukrainy/29698064.html>
45. *Православний вісник*. Київ: УПЦ, 1990. № 7.

46. Преловська І. Діяльність митрополита Іоанна (Боднарчука) у справі відродження української автокефальної православної церкви у 1989–1990 рр. Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль). Тернопіль-Київ, 2014. С.168-172.
47. Про Звернення Верховної Ради України до Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні: Постанова Верховної Ради України № 1422-VIII від 16 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 27. Ст. 528. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>
48. Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні: Постанова Верховної Ради України № 2410-VIII від 19 квітня 2018 р.. *Верховна Рада України*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2410-19>
49. Проголошення Київського Патріархату: здобутки, помилки та шляхи їх подолання. URL : <https://mefodiy.org.ua/progoloshennya-kyivskogo/>
50. Рішення собору православного духовенства та представників православних громад і мирян Івано-Франківської області, що відбувся 22 січня 1990 року в м. Галичі. *Визвольний шлях*. 1990. Кн. 6 (507). С. 733-738.
51. Саган О. Вселенське православ'я : суть, історія, сучасний стан. Київ : Світ Знань, 2004. 912 с.
52. Саган О. Н. Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасний стан. Київ: Світ знань, 2004. 910 с.
53. Саган О. Православна Церква України: конститування та перспективи розвитку. Київ, 2019.
54. Святитель і патріот.
URL : <https://www.youtube.com/watch?v=GdQ1X5hS8wE>
55. Статут ТУМ ім. Т. Шевченка. *Літературна Україна*. Київ, 1989, 2 березня.
56. Томос очима BBC: як українська церква йшла до автокефалії. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50924608>

57. Український культурологічний клуб як вісник перемін. URL : https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ukrayinskiy_kulturologichniy_klub_yak_visnik_peremin.html

58. Українці «шукали» автокефалії з 1991 – Вселенський патріархат показав документи УПЦ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2538091-ukrainci-sukali-avtokefaliii-z-1991-vselsenskiy-patriarhat-pokazav-dokumenty-upc.html>

59. Ухвала Львівської міської ради № 6 від 04. 04. 90 р. «Про обрання складу постійних комісій Львівської міської Ради народних депутатів двадцять першого скликання». URL :

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D1%85%D0%B2%D0%B0%D0%B%D0%B0_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B2%D1%96%D0%B4_04.04.1990_%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D0%B9_%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97

60. Филарет. Тысячелетие крещения Руси. *Тысячелетие крещения Руси* : международная церковно-историческая конференция (Киев, 21 – 28 июля 1986). Москва, 1988. С.15.

61. Хоміцький В. Особливості інституалізації УПЦ КП в період становлення незалежності України (1991–1993). *Наукові записки. Серія «Історія»*. С. 145.

62. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «Константинопольського визнання». Чікаго: [б. в.], 2002. 621 с.

63. Хомчук Т. Об'єднання Української Церкви в аспекті поділу Церкви Христової. *Українці Америки за Київський патріархат*. 2002. № 15. С. 42 – 47.

64. Хронологія надання Томосу про автокефалію Православній церкві України. Голос України. 23 лютого 2019. URL : <http://www.golos.com.ua/article/314091>

65. Хрущ К. Питання про можливість всесоборного висвячення єпископа. Ідея Помісної Православної Церкви в Україні у XX ст.: історичний,

канонічний і богословський аспект. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю першого та 70-річчю другого відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Рівне: [б. в.], 2011. С. 180-181.

66. Цап М. Першоієрарх УАПЦ Митрополит Іоан (Боднарчук) і проголошення Патріархату в Україні. Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль). Тернопіль–Київ, 2014. С. 211 – 217 та ін.

67. Чемерис В. Голгофа Українського Православ'я. Київ: Поліграфіка, 1998. 504 с.

68. Черноморец Ю. Шамбези: единая Православная церковь жива и действенна. За даними «Релігія України». Режим доступу: <http://religion.in.ua/main/daycomment/640-shambezi-edinaya-pravoslavnaya-cerkov-zhiva-i.html>.

69. Чи не настав час Українській Православній Церкві відродити традицію мироваріння? Архімандрит Віктор (Бедь), архімандрит Арсеній (Бочкарь). За даними «Релігія в Україні». Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/12183-chi-ne-nastav-chasukrayinskij-pravoslavnij-cerkvi-vidrodititradiciyu-mirovarinnya.html>.

70. Чобич С. Історія християнської церкви: В 2-х ч. Львів, 1998. Ч. 1. 269 с.

71. Чому УАПЦ хоче під омофор Константинополя [Електронний ресурс]: за даними «Бі-Бі-Сі Україна». Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2009/10/printable/091009_mefodiy_church_ie.shtml.

72. Чорна С. Томос – другий акт проголошення державної незалежності. *Голос України*. URL : 29 грудня 2018.

73. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси. Чернівці, 2016. – С. 73-77.

74. Шкрібляк М. В. П'ята колона в Україні: наслідки інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії. *Науковий вісник Чернівецького університету* : Зб. наук. праць. Вип. 638-639. С. 133 – 139.

75. Щодо ролі патріарха Філарета в архієрейських хіротоніях. URL : <https://www.religion.in.ua/main/oficiyno/2742-shhodo-rolipatriarxa-filareta-v-arxiyerejskix.html>